

Zloupotreba naroda

priroda populizma

u Srbiji

Srdan Cvetković

Milan Ćirković

Nikola Jović

Goran Milovanović

Miloš Nikolić

Danica Popović

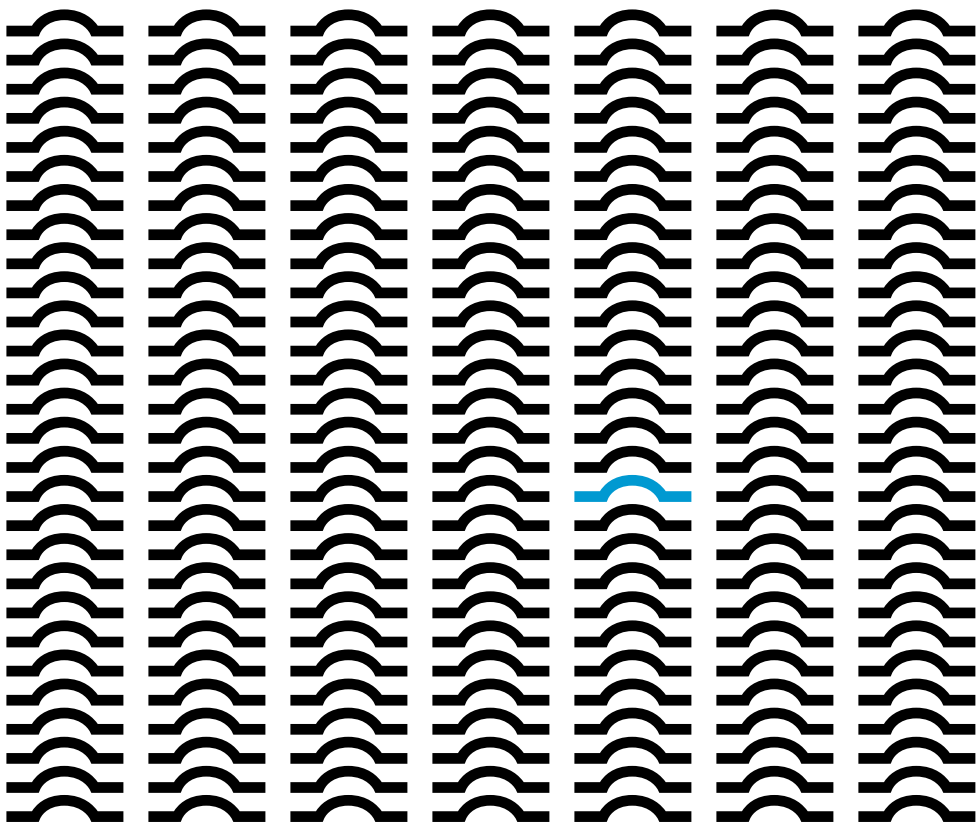
Aleksandar Sekulić

Biljana Stepanović

Boban Stojanović

Slaviša Tasić

Ilija Vujačić

Zbornik radova

Zloupotreba naroda – priroda populizma u Srbiji

Prvo izdanje, 2017.

Izdavač:

Libertarijanski Klub Libek

Za izdavača:

Miloš Nikolić

Lektura:

Jovana Stanisavljević

Grafički dizajn:

Milan Petrović

Prelom i štampa:

Štamparija 4print

Tiraž:

300

ISBN : 978 – 86 – 920063 – 1 - 9

Zloupotreba naroda

Priroda populizma u Srbiji

Sadržaj :

1. Stvarnost hroničnog populizma – o zloupotrebi naroda i potrebi utvrđivanja uzroka populizma u Srbiji - Miloš Nikolić	5
2. Populistička naracija u Srbiji - Nikola Jović.....	13
3. Čari ekonomskog populizma - Danica Popović.....	24
4. Partijski koreni populizma u Srbiji - Boban Stojanović.....	29
5. Iracionalno u populizmu - Goran S. Milovanović.....	33
6. Dobre sluge svakog gospodara – odnos medija i populističkih autoritarnih režima - Biljana Stepanović....	41
7. Sa Titanika na Hindenburg - bespuća obrazovnog populizma u Srbiji - Milan Ćirković	46
8. U ime naroda! – autoritarnost i populizam u modernoj Srbiji - Srđan Cvetković	51
9. Poreklo savremenog srpskog populizma - Ilija Vujačić.....	64
10. Populizam iz ugla slobode govora i okupljanja - Aleksandar Sekulić	69
11. O populizmu u ekonomiji - Slaviša Tasić	74
12. O izdavaču.....	79

1. Stvarnost hroničnog populizma

O zloupotrebi naroda i potrebi utvrđivanja
uzroka populizma u Srbiji

Miloš Nikolić

Sablasi demokratije

Populizam je neraskidivi deo skoro svake političke pojave u Srbiji. Ovaj fenomen postoji istovremeno kako kao nužna osobenost vlasti, tako i kao važan činilac opozicionih struktura, pa i građanskih udruženja. U ovome, svakako, nismo nikakav izuzetak. Dok mnogi autori populizam posmatraju kao neminovnu senku predstavničke demokratije, Bendžamin Arditi smatra da u pitanju nije senka, već sablast demokratije – dubinski usađena neizvesnost koja demokratiju prati, ali koja može i da je progoni. Politički kontekst Srbije sa svim svojim posebnostima, nije ni po čemu suštinskom poseban, osim što naša fragilna i fasadna demokratija senkama i sablastima iznova otvara nove mogućnosti. Probuđeno interesovanje šire javnosti po pitanju razmatranja populizma, posebno na evropskom nivou, otvara prostor da se osvrnemo i na korene i prirodu populizma kod nas. Ovo izdanje Libeka za svoj cilj ima upravo produblјivanje te rasprave.

U uvodnom tekstu za ovo izdanje baviću se razmatranjem nekih od osnovnih problema u vezi sa razumevanjem populizma, kao što su usredsređenost na sukob običnog čoveka sa elitama, kao i time kakav je opšti narativ populizma.

Populizam uopšte možemo posmatrati kao moralni (više nego ideološki) narativ koji podrazumeva stalnu napetost, tinjajući sukob ili oštro neprijateljstvo između njih (elita, establišmenta, otuđenih struktura povezanih interesima protivnim javnom interesu apstraktnog naroda ili pripadnika drugih etničkih i verskih zajednica) i nas (običnih ljudi, politički, ekonomski, statusno nepriviligovanih pojedinaca koje oni ekonomski iskorišćavaju, politički obmanjuju ili bezbednosno ugrožavaju). Populizam je očigledniji što je intenzitet ovog sukoba jači.

Ekonomsko iskorišćavanje naroda ogleda se u navodno neminovnoj sklonosti elita ka korupciji i zloupotrebi zajedničkih javnih resursa. Političko obmanjivanje, sa svoje strane, svoj najočigledniji oblik dobija sa predstavničkom demokratijom partija koje zastupaju interese elita, a ne naroda. Populizam je neminovna nus pojava neposredne demokratije. To je devijantno preuveličani, ponekad plansko manipulativni, demokratski refleks koji, ukoliko se politički ostvari, gotovo po pravilu završava u nedemokratskim modelima vladavine još otuđenijih elita. Težeći da ubrza sporost demokratskog procesa, populizam zapravo teži da prećicama prodre do obećanog blagostanja i sigurnosti. U tom prodiranju ili dolazi do ozbiljnijeg narušavanja manje ili više stabilnih institucija u slučaju da populistu dođu na vlast (kao što je to bio slučaj sa Berluskonijem ili u današnje vreme sa Trampom) ili do toga da populistu svojim zaraznim prisustvom utiču na druge partije, medije i pokrete da svoje agende i nastupe prilagode, navodno, sve izraženijoj volji apstraktnog naroda.

Populistički uspon i pomenuto prodiranje jačaju u periodima dubljih ekonomskih i institucionalnih kriza. Velike globalne krize imaju prelivajuće efekte, dok lokalne i kontekstualizovane krize često predstavljaju najplodnije tle za rasplamsavanje populizma.

U globalizovanom svetu, efekat populističkog prelivanja tokom

kriza, takođe, može značajno da utiče na razvoj domaćih pokreta i partija. Neki od poznatijih primera kriza, koji su doveli do prelivajućeg i posrednog procvata populizma bili su:

- Velika ekonomska kriza tridesetih. Frenklin Delano Ruzvelt i Demokratska partija postaju zagovornici velike javne potrošnje i promenjene uloge države u društvu delimično i pod jakim uticajem populističkih tendencija u partiji. Shvatanje uloge države sa fašističkim korporativizmom i Ruzveltovom adiministracijom na koju je pomenuti model uticao, imaće globalne posledice koje će postati još složenije sa izbijanjem i završetkom rata.
- Razorni ekonomski efekti Drugog svetskog rata u Evropi i postepeni, ali nekontrolisani uspon koncepta države blagostanja što politički počinje sa dolaskom Laburista na vlast u Velikoj Britaniji. U oba ova primera preuzimanje nove uloge države na polju izgradnje blagostanja imaće značajne prelivajuće efekte na porast populizma i u drugim društvima.
- Imigrantska ili izbeglička kriza kao posledica rata na Bliskom istoku – Osećaj ugroženog identiteta od strane druge civilizacije u kontekstu fiskalne prenapregnutosti mnogih evropskih ekonomija, a sve uz zabrinjavajuće terorističke napade sa velikim brojem žrtava, dovodi do toga da sa ovom krizom postojeće populističke tendencije u Evropi samo dobijaju novi snažan podsticaj.

Grešnost elita

Pojedinac ispunjen negativnim osećanjima, posebno u vremenima krize, prema sada lako uočljivom predstavniku njih, dobija jasnu sliku o tome ko je i na koji način protiv njega. Ovde se dolazi do kičme populizma, a to je moralni narativ. Populizam je oruđe kulturnog rata, moralna artiljerija populističkih avanturista i manipulatora. Običan čovek je nosilac uzvišenih moralnih vrlina, dok su elite grešna suprotnost.

Pogonska snaga svakog populizma jesu zavist i nesigurnost onih koji se osećaju iskorišćeno i uplašeno.

Elite koje su na udaru populizma ne moraju samo da budu domaće - međunarodne elite su na primer bitne za razumevanje populizama partije UKIP u Velikoj Britaniji u borbi za nezavisnost od EU, Sirize u Grčkoj pre dolaska na vlast ili demagoškog populizma vlasti u Srbiji, koja često koristi narativ o uticaju i pritiscima stranih centara moći na politička dešavanja u zemlji. Establišment je uvek slojevit, a zavisno od smera i karaktera dominantnog nezadovoljstva građana i sami ti slojevi su na različite načine izloženi napadima – negde je u populističkom nastupu posebno važno naglasiti ulogu medija (kao u slučaju pokreta Pet zvezdica u Italiji), neefikasnost bezbednosnih struktura (što su prisutniji teroristički napadi), dok je drugde pak fokus na finansijskim centrima (Berni Sanders u SAD). Totalni populizam, odnosno, istovremeni napad na sve ključne elemente postojećeg sistema predstavlja retkost i njega bismo ekskluzivno mogli da vežemo za pojavu revolucionarnih pokreta koji teže preokretanju celokupnog statusa quo, kao što su u dvadesetom veku bile boljševička i nacistička partija. Najbliži totalnom populizmu, iako prilično daleko u odnosu na pomenute radikalne primere pre svega po pitanju metoda, bili su Siriza u Grčkoj i Podemos u Španiji u svojim ranijim fazama. Na njihovom slučaju primetan je i efekat populističkog hlađenja – što je opoziciona politička struktura bliža osvajanju vlasti, neminovno dolazi do promene političke agende, jasnije artikulacije užih interesa, ublažavanja retorike i gašenja običnosti.

Vrline običnosti

Iako može da bude prodorno komunikacijsko sredstvo, populizam je, u osnovi, panideološki fenomen. On je sa one strane levo-desnog ideološkog spektra, a najbliže bi mogao da se odredi kao ideologija apstraktno-običnog čoveka. Ta običnost, iako osnovna prepoznatljiva nijansa svakog populističkog zahteva,

slogana, govora, manifesta, pokreta, partije, lidera ili događaja ostaje ujedno i njegova najnerazumljivija osobenost. Običnost je, svakako, podložna multidimenzionalnom tumačenju – retko gde stajemo na apstraktnoj običnosti naspram posebnosti. Običnost je uvek kontekstualizovana. Kao polazna tačka kojoj nedostaje osnovna identitetska stabilnost, običnost dobija svoj puni smisao tek pošto se politički odgovori na pitanje – ko su oni drugi? Populističkom političaru manje je bitno, a politički svakako nije mudro, da se segmentirano raščlanjuje ta apstraktna kategorija običnog čoveka (svako od tih pojedinaca koji prihvata populističku poruku već je čvrsto ubeđen u značaj sopstvenog identiteta), koliko je bitno što slikovitije i preciznije opisati svaki detalj složene elitističke ili zavereničke slagalice interesa i privilegija protiv naroda.

Ovde treba imati u vidu jednu bitnu razliku. Pokreti i partije koje u svojim programima i delovanju zagovaraju manje ili više diskriminatorne politike zasnovane na identitetskim, odnosno na etničkim, verskim ili seksualnim različitostima jesu populističke po svom stilskom karakteru, ali je daleko prigodnije odrediti ih užim ideološkim terminom. One koriste populizam kao katalizator dubljeg ideološkog narativa. Kod njih je vrlina običnosti utemeljena u vrlini identiteta, tradicije ili vrednosti. Ovo je na primer slučaj sa nemačkom partijom Alternativa za Nemačku (AfD) ili holandskom Partijom slobode (PVV), koje bismo pre odredili kao konzervativne partije radikalne desnice nego kao čisto populističke partije. One mogu da se obraćaju običnom ugroženom Nemcu, običnom uplašenom hrišćaninu, ali nije korišćenje te običnosti ono što čini kičmu njihovog populizma, već izgradnja opasnog drugog. Taj drugi je opasan zato što je u identitetskom i kulturološkom smislu ugrožavajuće različit za primaoca poruke.

Lavirinti populističkih narativa

U pomenutom smislu i samo razlikovanje partija sklonih populizmu možemo podeliti, sa jedne strane, na one koje

su populističke u širem smislu, pored toga što su na primer konzervativne, rasističke ili socijalističke u užem smislu (ova mogućnost i jeste najčešće slučaj sa političkim partijama), dok sa druge strane, možemo postaviti partije ili pokrete koje su populističke u užem smislu i koje nemaju jasno, homogeno, odnosno konvencionalno tradicionalno ideološko jezgro, što može biti slučaj ukoliko postoji određeni broj različitih konkurišućih frakcija i interesnih osnova unutar baze, ukoliko je pokret usredsređen samo na jedno usko političko pitanje ili ukoliko je sudbina pokreta oročena vidnim unapređenjem ekonomske ili bezbednosne situacije određenog područja ili zajednice (ovo je slučaj na primer sa Pokretom Pet Zvezdica, UKIP-om u Velikoj Britaniji, pokretom Pegida u Nemačkoj).

Određeni autori opravdano primećuju da je upitno koliko je priroda političke poruke ključno merilo za populizam. Važan je, upravo, kontekst te poruke u širem narativu. Socijalistička partija koja se rukovodi, na primer, populističkim metodama u pridobijanju glasača protiv krupnih industrijalaca, nije u pomenutom užem smislu reči populistička. Njena poruka nije deo šireg moralnog konteksta u kojem postoji oštra podela na običnog čoveka i na establišment i u kojem, s tim u vezi, postoji jedinstveni interes naroda, u odnosu na otuđene partikularne interese elita. Konkretno artikulisan interes radničke klase, na primer, u vezi sa minimalnom cenom rada nije, dakle, isto što i apstraktni interes običnog čoveka. Ovde je važno napraviti tu razliku, slično kao i u pomenutom slučaju identitetskog populizma AfD-a i PVV-a kao metoda političke mobilizacije, budući da ta razlika nije samo stilska. U suprotnom, možemo doći do previše rastegljive kategorije populizma, čime bi izbledela njegova određujuća različitost i čime bi populizam postao sinonim za političku partiju kao takvu. Populizam bi time obuhvatao gotovo svaku političku strukturu željnu sticanja ili očuvanja moći u kontekstu predstavničke demokratije.

Za narastajući populizam u Zapadnoj Evropi u 21. veku posebno je važan začarani trougao koji čine:

- Identitetski populizam – afirmativne politike multikulturalizma sada pokazuju svoju drugu stranu. Posle proglašenja smrti multikulturalizma od strane značajnih evropskih lidera, nije usledila ponuda liberalne alternative koja bi bila zasnovana na vladavini prava i konsenzusu zajedničkih vrednosti. Protekcionističko-konzervativni paternalizam ponudio je svoju alternativu – naš identitet je ugrožen, a elite su ili bespomoćne ili korumpirane da se bave tom ugroženošću.
- Rastegljive granice države blagostanja, nepoštovanje sopstvenih pravila, kao i moralni hazard spašavanja posebno neodgovornih – kriza poverenja mnogih poreskih obveznika nastaje u kontekstu sprovođenja politike štednje, a u pozadini loše vođenjih fiskalnih politika, neodgovornog ekonomskog ponašanja mnogih evropskih vlada, kao i transfera za njihov spas.
- Odsustvo bezbednosne koordinacije – zapostavljanje bezbednosne saradnje na nivou Evrope kao na primer kroz Europol ili saradnju obaveštajnih struktura, posebno je postalo uočljivo posle uznemirujućih terorističkih napada.

Kontinuirani talas izbeglica sa Bliskog istoka nije uticao na nastanak, već je samo pojačao dejstvo ovog začaranog evropskog trougla. Upravo izazovi rešavanja problema na liniji vrednosti – ekonomije – bezbednosti, utiće prelivajuće i na prirodu populizma u Evropi.

Stvarnost hroničnog populizma

Istorija mnogih populističkih pokreta i partija potvrđuje pravilo da kada dođu na vlast, oni postaju ono protiv čega su se borili. Srbija je u dvadesetom veku imala nesreću da oseti svu

silovitost tog pravila, odnosno raznolikost najširih populističkih pojava, partija i lidera. Usled odsustva temeljnog konsenzusa o vrednostima i usmerenju zemlje u 21. veku, samouverena dezorijentisanost Srbije ostaje plodno tle za nastanak novih i dalji razvoj postojećih populističkih pojava. Posebno važan tip populizma – demagoški populizam vlasti ostaje vodeći model na ovim prostorima.

Pored osvrta na opšte fenomene populizma, u ovoj publikaciji razmatramo korene, poreklo i prirodu populizma u Srbiji – kakav je uticaj političkih partija, kako izgleda populistička ekonomija, koja je uloga medija u stvaranju i održavanju populističkih narativa, kakav je bliži i dalji istorijski kontekst u kojem se populizam razvija, kakva je veza populizma sa obrazovanjem i ljudskim pravima.

U stvarnosti hroničnog populizma naš stalni zadatak ostaje jačanje imuniteta društva za odupiranje populističkim čarima i sablastima koje krije demokratija.

2. Populistička naracija u Srbiji

Nikola Jović

Da li je populizam postao popularan?

Na naslovnim stranama prestižnih svetskih novina, poslednjih godina sve češće se susrećemo sa naslovima poput *The Dangerous Rise of Populism*, *Why Populism Is Rising* ili *Populism is making a comeback*. Oni ne govore o Venecueli, Severnoj Koreji ili Čileu, već upravo o „razvijenim” demokratijama poput SAD, Velike Britanije, Mađarske ili Grčke. Bez obzira na to da li je narator Donald Trump, Najdžel Faraž, Viktor Orban ili Aleksis Cipras, populizam je zajednički imenitelj koji povezuje njihove fundamentalno različite ideološke i političke pozicije. Upravo zato, teško je definisati populizam kao jedinstvenu ideološku matricu, već ga je potrebno analizirati kao modus operandi određenog tipa političke komunikacije.

Populizam može biti ekspresivni oblik različitih ideoloških pokreta. Međutim, on ne nastaje isključivo ex nihilo u političkoj areni. Populizam je i priča „običnog” čoveka. Sintagma „običan čovek” odnosi se na čoveka kojem je teško da se identifikuje sa postojećim političkim, ekonomskim ili kulturnim poretkom i koji oseća da su on ili njegova zajednica u krizi. Kada se kriza desi, tada su najprigodniji odgovori oni koji izgledaju jednostavno, brzo i efikasno.

Takva vrsta pojednostavljivanja složene stvarnosti predstavlja osnovu populističkih sentimentata kod građana. U tom smislu, mnogi aspekti populizma razvijaju se upravo u spontanom traganju za odgovorima samih građana. Osluškiujući ih, populistički nastoje da građane iskoriste i pridobiju kao podršku za ciljeve svoje politike. Sadržaj i način na koji se građani privlače, upravo su ono što definiše i razdvaja populizam od kompetitivne političke komunikacije. Ukoliko se građani osećaju ekonomski obespravljeno, onda se populistički diskurs gradi na levičarskim sentimentima. Ukoliko građani osećaju problem sa identitetskom afirmacijom, populistički diskurs neretko se gradi na nacionalističkim sentimentima. Matrica je slična i u drugim kriznim situacijama i izazovima sa kojima se jedno društvo suočava.

Postavlja se pitanje kakvi su u Srbiji populistički sentiment i na koji način ih političke elite pretvaraju u stratešku komunikaciju. Sa preko 100 političkih partija, Srbija ima više nego dovoljno kvantitativnih preduslova za različite tipove populizma. Njihovom rađanju i uspehu svakako doprinosi nerazvijena politička kultura, kao i sistem kulturoloških verovanja (Converse 1964) koja su zasnovana na antiliberalizmu, antiindividualizmu, antiintelektualizmu i antimodernosti. Od različitih tipova populizma posebno se izdvajaju: nacionalistički populizam, populizam čvrste ruke i antitržišni populizam.

Nacionalistički populizam

Pozivanje na grupu i grupni identitet jedan je od prvih i najizraženijih populističkih sentimentata. Iza njega se krije usmerenost na kolektiv (people centrism), gde se građani predstavljaju kao homogena grupa i jedini referentni subjekt (Rooduijn and Pauwels 2011). Upravo ova usmerenost ka kolektivizmu desila se raspadom SFRJ, kada je nacionalizam zamenio komunizam kao dominantnu političku religiju. Umesto

narodnosti dobili smo naciju, a ne građane. Buđenje nacionalizma bio je odgovor na prvobitnu krizu identiteta, da bi ga potom političke elite pretvorile u osnovni instrument i cilj politike, sa decenijskim trajanjem. I danas je nacionalistički populizam sastavni deo političkog komuniciranja. Zasnovan na političkom folkloru, ovaj populizam koketira sa sledećim sentimentima: kolektivizam, kompleks veličine i nezamenljivosti, mit o izdaji, kao i želja za priznanjem i kompleks žrtve. Svaki od ovih sentimentata ima svoju tipičnu diskurzivnu realizaciju i različite naratore.

Kolektivizam govori da postoji samo sudbina naroda, a ne individua i da su individue u funkciji opstanka naroda. Kako je isticao „otac nacije“ Dobrica Ćosić, „jedino u velikim nacijama, može da se uvažava ljudska ličnost, pojedinac. U malim nacijama to nije moguće od tabua i mita – naroda. U malim nacijama jedino nacija može biti velika. U malim nacijama prva moralna dužnost je podređivanje pojedinaca – zajednici, narodu, državi.“ (Vreme 1993). Istraživanja pokazuju da ovu vrstu nacionalističkih uverenja i danas podržava veliki broj građana. Naime, čak 85% građana smatra da opstanak sopstvenog naroda treba da bude glavni cilj svakog pojedinca. U fokus grupama koje smo sprovedi mogle su se čuti sledeće naracije:

„Nacionalnost je veoma važna, a mi smo tu upravo izgubili, što nismo to više vrednovali...ne bi nas dovelo ovde da smo to malo više veličali.“

„Sve je krenulo nizbrdo kad smo zaboravili ko smo i šta smo.“

Kompleks veličine i nezamenljivosti vidi se u različitim diskursima i iza njih se uglavnom krije težnja za priznanjem. Neki od njih su oficijelni, pa se čak uče i u školi („Srbija je izgradila svoju kuću na raskrsnici puteva“), dok su neki nastajali u političkom novogovoru („Mi smo ključ mira i stabilnosti u regionu“).

U fokus grupama učesnici takođe tvrde da se mi nalazimo u centru dešavanja i da smo zbog toga često bili predmet interesovanja svetskih sila:

„Svi uvek nas napadaju kroz istoriju. Ne znam zašto su opsednuti jednom malom zemljom.”

„Mi smo praktično u centru svih dešavanja.”

„Srbija je na lepom mestu. Lepom, ali nesrećnom.”

Mit o izdaji jedan je od najzastupljenijih populističkih sentimenata. Folklorno je povezan sa pričom o Kosovskom boju, dok ga različiti naratori koriste za mobilizaciju „pravovernih Srba” i stigmatizovanje „stranih plaćenika”. Tipična naracija ovog oblika deo je govora Slobodana Miloševića na Gazimestanu: „Nesloga srpskih političara unazađivala je Srbiju, a njihova inferiornost ponižavala je Srbiju. Nema zato u Srbiji pogodnijeg mesta od polja Kosova da se to kaže... Ono što je izvesno, kroz sve ove vekove iza nas, jeste da nas je na Kosovu pre 600 godina zadesila nesloga”. Na isti način i učesnici fokus grupa ističu da su nesloga i loše vođstvo krivi za našu istorijsku situaciju:

„Mi smo sami sebi najveći neprijatelji.”

Želja za priznanjem duboko je povezana sa kompleksom veličine i nezamenljivosti. Ovaj sentiment nacionalističkog populizma ističe našu veličinu, kao i želju da nam se ona prizna. Miloševićev govor na Gazimestanu i ovde ima diskurzivnu snagu: „Pre šest vekova Srbija je ovde, na polju Kosovu, branila sebe. Ali je branila i Evropu. Ona se tada nalazila na njenom bedemu koji je štitio evropsku kulturu, religiju, evropsko društvo u celini. Zato danas izgleda ne samo nepravedno, već i neistorijski i sasvim apsurdno razgovarati o pripadnosti Srbije Evropi”.

Kada je reč o **kompleksu žrtve**, populistički diskurs često je povezan sa nekim drugim sentimentima. U fokus grupama učesnici ga često povezuju sa antizapadnim populizmom:

*„Svi su se okrenuli protiv Srba,
a Srbi su ti koji su svima pomagali.”
„Srbi su uvek krivi.”*

Rezime: Nacionalistički populizam koristi mitove i etnosimboliku prošlosti, gde se narod prikazuje kao mučen, napadan, ostavljen, ali opet veliki i spreman da to prevaziđe nacionalnim osvešćenjem. Ukoliko to nije do sada uspeo, narod se kroz populističke psalme ubeđuje da sada ima prave vođe da završi istorijski zadatak, koji mu kao velikom narodu pripada.

Populizam čvrste ruke

Već nekoliko godina istraživanja pokazuju da se u Srbiji poverenje u demokratiju smanjuje. Naime, svaki treći ispitanik nema poverenja u demokratiju jer, kako kažu ispitanici, ona proizvodi razmirice unutar stanovništva, loš je okvir za funkcionisanje ekonomije i loše održava red u društvu. Simultano, sa porastom nepoverenja u demokratiju, događa se i okretanje autoritarnim oblicima vladavine. Oko 40% ispitanika veruje da je Srbiji potrebna čvrsta ruka, dok gotovo 10% ispitanika smatra da je za dobro vođenje države potrebna diktatura. Učesnici u fokus grupama takođe ističu da je demokratija problem, a ne rešenje problema:

*„Demokratija nas je uništila. Ja jesam za demokratiju
ali delimično, uz čvrstu ruku.”*

Nepoverenje u demokratiju zapravo je nepoverenje u institucije. Kada institucije ne stvaraju okvire u kojima su zakonitost i pravda predvidljivi, dolazi do toga da građani sve više umesto institucija traže vođu. Ideja o vođi povezana je sa idejom o kolektivitetu, o naciji kojoj treba vođa. U tom smislu nacionalistički sentiment i sentiment o autoritarnom vođi često se prelivaju. Populistički diskurs koji simbolički ističe vođu, realizovao se često u političkoj istoriji Srbije, a događa se i danas. On podrazumeva ideju da se za sve u državi pita jedan čovek koji je biran od strane naroda, da vodi naciju kroz teška vremena. U poslednje vreme, taj diskurs se posebno iskazuje u akutnim krizama, u kojima vođa na sebe preuzima odgovornost da donosi odluke i koje su van njegovog institucionalnog kapaciteta i kompetencija.

*„Dikoviću, Šabac ćemo da branimo po svaku cenu,
a sada ću reći na koji način.“*

Aleksandar Vučić
Poplave u Srbiji 2014. godine

Privlačnost ovog diskursa temelji se na ideji da jedna osoba, odnosno vođa, preuzima na sebe odgovornost. Delegiranjem odgovornosti, narod je dobrovoljno isključen, ali i amnestiran. Takođe, populistički diskurs kod građana stvara sliku da uz jakog vođu i država bolje funkcioniše.

*„Nama treba vođa, neko kao Putin. Kao nekada, da kad vidiš
policajca da se tresesh, da se zna neki red.“
„Ja sam za jakog vođu, jer kad imate jakog vođu,
imate i jake institucije.“*

Rezime: Populizam čvrste ruke podrazumeva velike nacionalne planove, ekonomske ili političke, za čije ostvarenje je naciji potreban vođa. Dok zdravi politički sistemi zahtevaju individue sa svojim korpusom prava i sloboda garantovane institucijama, nacije zahtevaju vođe. Uloga vođe je da bude oličenje odluka naroda i da na sebe preuzme odgovornost donošenja odluka u ime cele zajednice. Time narod sa sebe delegira odgovornost na jednu osobu, kojoj poverava svoju sudbinu, ali i sudbinu svoje zajednice. Koncept političkih sloboda i prava tada biva doveden u pitanje od strane vođe, jer je on institucija iznad formalnih institucija.

Antitržišni populizam

Antitržišni populizam je sintagma koja predstavlja diskurzivne oponente tržišnoj ekonomiji, koji dolaze i sa levog i sa desnog spektra političkog polarizovanja. Ova vrsta populizma podrazumeva nepoverenje u tržište / poverenje u državu, mitologiju ekonomskog socijalizma, kao i mit o domaćoj privredi.

Indukovani posledicama neuspešne transformacije iz socijalističke u kapitalističku privredu, mnogi građani nemaju poverenje u moć tržišta da stvara i raspodeljuje bogatstvo. Loši efekti privatizacije, zatvaranje fabrika, otpuštanje radnika i loša zaštita njihovih prava, dovode do toga da građani umesto da krive državu za takvo stečeno stanje, oni krive kapitalizam:

„Kapitalizam je najsiroviji sistem, a ovo sada je realkapitalizam i on je najgori.“

Kapitalizam je označen kao glavni krivac koji dovodi do raslojavanja.

*„Kapitalizam je surov, jer onaj ko ima - imaće više,
onaj ko nema - imaće manje.“*

U takvoj situaciji ekonomski populizam može biti privlačan za građane, bez obzira na to da li dolazi sa leve ili desne strane. Kao najbolji primer možemo uzeti političku komunikaciju Bogoljuba Karića koji je na izborima 2004. godine osvojio treće mesto sa sluđujućom populističkom naracijom:

*„Ja sam srpski kapitalista i treba nam slobodno tržište, ali sa
konkurencijom kad ojača srpska ekonomija...
a oni odmah ajmo liberalizacija, kakva
liberalizacija to se zove okupacija.“*

Još jedan sentiment ekonomskog populizma čini mitologija ekonomskog socijalizma. Ta mitologija podrazumeva set diskursa koji govore o tome kako se za vreme komunizma lepo živelo. Asocijativnost tog diskursa oslanja se na pravednost, na mogućnost da se radi u struci, da se od svog rada zaradi i živi pristojan život.

*„Treba promeniti sistem. Dok je bio socijalizam,
bilo je pravednije.“
„Vratila bih socijalizam, ali da bude pravedan.“*

Mit o domaćoj privredi bazira se na populizmu ekonomskog patriotizma. Najčešće se ovaj populizam manifestuje kroz različite kritike stranih kompanija i insistiranje na domaćoj proizvodnji i proizvodima. Za strane kompanije tvrdi se da posluju neetički, da izvlače profit iz naše zemlje, da uzimaju posao srpskim kompanijama i da ne poštuju prava radnika. Ovaj diskurs čest je

u političkom debatovanju. Kao i drugi populizmi, on koristi prazne obeleživače (empty signifiers - Laclau 2005) da ukaže da je uzrok problema očigledan i da je rešenje lako, ukoliko se dozvoli populistima da reši problem.

„Dajete naše pare stranim firmama koje dolaze u Srbiju, samo da bi uzele državne pare iz budžeta, jeftinu radnu snagu i sav profit iznele u inostranstvo.“

Govor Boška Obradovića u Skupštini

Rezime: Ekonomski populizam tipičan je u uslovima ekonomskih kriza. Pojava UKIP-a sa jednog pola ili Sirize sa drugog, govore o tome da ekonomski populizam može imati različit oblik, ali da je on prevashodno usmeren na građane koji se osećaju kao gubitnici. Literatura o povezanosti između gubitnika globalizacije i populističkog diskursa svedoči o tome da je doživljaj ličnog nesnalaženja pogodno tlo za ekonomski populizam (Kaltwasser 2015). Situacija je upravo takva i u Srbiji, gde se građani u velikom broju osećaju kao gubitnici tranzicije, što ih posebno čini sklonim ekonomskom populizmu. Osećanja vulnerabilnosti i gubitništva, slaba su na populistička obećanja o boljem sutra.

Zaključak: krize, uverenja i populizam

„Populizam je reakcija na osećaj ekstremne krize“ (Taggart 2004:275). Ekstremene krize mogu se događati spontano, ali mogu biti i kreirane od strane elita kao planirani politički okvir u kojem se manipulativnom retorikom narod mobilise za potrebe ostvarenja ciljeva elite. U tom smislu, u Srbiji se često indukuju krize putem medija, koji kroz „tabloidizaciju političkog diskursa“ (Mudde 2013:15) stvaraju dobru podlogu za neki od oblika populizma. Dobar primer za to je kriza oko naoružanja i „tenzije“ između Srbije

i Hrvatske. Ova pseudo kriza bila je pogodno tlo za mobilizaciju građana putem nacionalističkog populističkog diskursa. (Zlo) Upotreba Kosova u iste svrhe dešava se svakodnevno. Međutim, čak i kad su svesni takve vrste zloupotreba, kao što je to bio slučaj sa vozom koji je trebalo da saobraća od Beograda do Kosovske Mitrovice, učesnici u fokus grupama ne mogu da odole tom diskursu:

*„Meni je to bilo lepo iako smo svi znali da neće proći.
Ali lepo je bilo videti tu našu istoriju.
Nadahnjuje to povezivanje kulture i duhovnosti.”*

Osim kriza u kojima je populizam najprodorniji, postoji sistem uverenja i osećaja koji je povezan sa populizmom. Građani koji se osećaju iznevereno, bilo da je reč o demokratiji, ekonomiji ili nacionalnoj identifikaciji, skloniji su populističkim politikama. Osećanja besa i ljutnje često prate populističku retoriku. Izostanak osećaja ličnog i društvenog identiteta jedan je od predikatora populizma, što se pokazalo i u fokus grupama. Naime, oni koji su isticali problem sa pronalaženjem identiteta, pokazivali su veću sklonost ka populističkim diskursima:

*„Teško je naći identitet, posebno ukoliko se profesionalno ne
ostvarite.”
„Teže mi je da nađem identitet, mnogo teže nego ranije.”*

Dakle, osobe koje se „osećaju dezorijentisano društvenim promenama, koje se usled tih promena u ekonomskom smislu osećaju slabo i ranjivo, čiji glas u političkim pitanjima nema značaja i koji se suočavaju sa problemom pronalaženja afirmativnog društvenog identiteta” (Spruyt et al 2016:336) sklone su populističkim sentimentima, jer im je potrebno razrešenje i odricanje od odgovornosti za položaj u kom se nalaze. Tada na scenu stupaju populistički pozivi na zajedništvo koji „moj problem” pretvaraju u „naš problem”, čime populistima obezbeđuju

ulogu reprezentata zajedničkih interesa, dok kod članova grupe smanjuju osećaj lične odgovornosti (Spruyt et al 2016:337). Takva je situacija sa populističkim diskursima u Srbiji. Bilo da se radi o nacionalnom, autoritarnom ili ekonomskom populizmu, dominantan je mehanizam preusmeravanja odgovornosti na druge (blame-shifting rethoric).

„Srbi su uvek najviše stradali, jer je tako Zapad zamislio.“

Saradnica na tekstu Nađa Maslar.

3. Čari ekonomskog populizma

Danica Popović

Tajna uspeha ekonomskog populizma je u tome što se njegovom primenom skoro trenutno ostvaruju pozitivni rezultati: nezaposlenost se smanjuje, proizvodnja raste (ili prestaje njen pad), a tako raste i životni standard jednog dela stanovništva. U čemu je onda problem sa ovakvom ekonomskom politikom?

Veoma sličan problem srešćemo u slučaju kada se zavisnost leči jutarnjom dozom opijata: oporavak je odmah vidljiv, pacijent se oseća odlično i problem jednostavno nestaje. Ista se stvar dešava u privredi: svi problemi, nastali zbog neefikasnosti, loše alokacije resursa ili presahlog daha ranijih intervencionističkih mera, lako se koriguju novim subvencijama, zabranama uvoza ili zaštitom propalih državnih (ili povlašćenih privatnih) preduzeća. Kao i sa alkoholom, problem sa ekonomskim populizmom je u tome što se na bolesno stanje primenjuju mere koje su uzročnik same bolesti.

U prvoj fazi primene populističkih ekonomskih mera nema štetnih posledica: inflacija miruje, dohoci rastu, devizni kurs uglavnom ostaje nepromenjen, a u slučajevima kada samo raste unutrašnji dug, ova situacija, naizgled, dostiže optimum u smislu Pareta: poboljšanje položaja jednih ni na koji način ne pogoršava položaj ostalih učesnika u privrednom životu zemlje. No, ovakav

ishod traje kratko, a kada dobri rezultati presahnu, situacija biva gora nego što je bila pre inicijalne primene populističkih mera: troškovi preduzeća narasli su (zbog rasta cena, ako je jeftiniji uvoz zamenjen skupljim domaćim sirovinama ili zbog porasta zarada iznad rasta produktivnosti rada ili jednostavno, zbog razaranja supstance firmi usled izostanka ulaganja u održavanje ili usled održavanja prevelikog broja zaposlenih itd).

Naredni problem sa merama ekonomskog populizma leži u tome što su troškovi za potrošače pojedinačno mali (kao u slučaju uvođenja carina) ili trenutnih troškova nema (u slučaju subvencija, beneficirane cene električne energije, otpisa dugova neefikasnih firmi itd.). Naspram malih (ili nikakvih) pojedinačnih troškova, javnost vidi koliko radnih mesta je sačuvano, koliko domaćih firmi opstaje, a uz sve to proizvodnja i dohoci po pravilu rastu.

Suboptimalna alokacija državnih resursa se, pri tome, ne vidi, niti javnost može lako da utvrdi njen obim i značaj. Jednostavno, sačuvana radna mesta vidljiva su, a finansijski tokovi državnih politika to svakako nisu. Istraživanja su, ipak, već davno pokazala da carinska zaštita odnosi potrošačima mnogo više novca nego što je potrebno da bi radna mesta zaista bila sačuvana. Prvi rezultati za privredu SAD (Blinder, 1987) pokazali su da je u SAD svako sačuvano radno mesto u proizvodnji televizora potrošače koštalo 420.000 dolara, u industriji šećera 600.177, a u industriji čelika 750.000 dolara. Stoga, autor je predložio: „Daćemo vam 750.000 dolara - ne godišnje, već jednokratno - u zamenu za obećanje da nikada više nećete tražiti posao u industriji čelika. Možete li zamisliti radnika koji bi tu ponudu odbio? Nije li ovo dovoljan dokaz koliko je naša politika čuvanja ovih radnih mesta - suluda?” Kasnija istraživanja pokazuju slične (ili gore) rezultate. Petnaest godina kasnije, Clyde and Wada (1999) zaključuju da čuvanje jednog radnog mesta u industriji čelika potrošači u SAD izdvajaju preko 800.000 dolara godišnje po sačuvanom radnom mestu. Izraženi u dolarima iz 2016. godine, troškovi čuvanja jednog radnog mesta u industriji čelika danas iznose oko 2.190.000 dolara godišnje. (Perry, 2017). A kako prosečna godišnja plata u

ovoj grani ne prelazi 70.000 dolara, jasno je da razlika odlazi na račune koje potrošači ne prepoznaju, niti imaju uvid u to koga u stvari finansiraju kroz carinske dažbine.

Kao i protekcionizam i ostali oblici ekonomskog populizma zasnivaju se na agresivnim netržišnim politikama. Pod parolom „Kupujmo domaću robu, čuvajmo domaća radna mesta!“, vladajuće političke partije odobravaju subvencije, otpisuju dugove, subvencionišu cene električne energije ili cene poljoprivrednih proizvoda, odobravaju kredite po netržišnim kamatnim stopama, itd. Kao i uvek, ove mere u prvom trenutku daju dobre rezultate: nerentabilne firme nastavljaju sa radom, radnici dobijaju iste ili veće plate, a proizvodnja i potrošnja rastu, dok kamatne stope, devizni kurs i inflacija uglavnom miruju!

Problem nastaje u drugoj fazi, kad se iscrpi zamajac populističkih mera i kada preveliki troškovi zaštite dolaze na naplatu. Zastareli i dotrajali kapaciteti jednostavno ne mogu da održe korak sa političkim sloganima, te proizvodnja ponovo zamire, a u zemljama sa razvijenijom tržišnom privredom ponovo počinju otpuštanja. U manje razvijenim privredama radnici ne gube posao, već, umesto toga, raste fiskalni deficit iz koga se finansiraju njihove plate i novonastali gubici. Ako postoje uvozne zabrane, nastaju uporedo i nestašice, što se često završava najpre kontrolom cena, a zatim i kontrolom deviznog kursa i ubrzanim trošenjem deviznih rezervi u cilju održanja monetarne stabilnosti. U svim slučajevima, ipak, čitava akcija oživljavanja privrede završava tako da privredi na kraju druge faze nije nimalo bolje nego što je bilo pre uvođenja populističkih mera.

U trećoj fazi, ako se mere ekonomskog populizma nastave, proizvodnja pada. Poreski prihodi stoga takođe padaju, te nužno opadaju i subvencije, kao i ostala davanja, te dolazi do pada zarada (ili do proređivanja perioda njihove isplate). U tom trenutku, strani kapital zbog narasle nestabilnosti odlazi iz zemlje, domaća valuta depresira i često u istom (ili većem) procentu raste i inflacija. Depresijacija, naravno, smanjuje realne dohotke i privredni sunovrat postaje očigledan.

Četvrta faza je trenutak kada nova vlada uvodi oštru stabilizacionu politiku, a kada ovaj posao uspešno obavi, obavezno konstatuje da su realne zarade pale na niži nivo nego što su bile pre uvođenja mera ekonomskog populizma (Dornbush, Edwards, 1991). Drugačiji ishod nije ni bio moguć: mere ekonomskog populizma zaista su delotvorne, ali su kratkotrajne, a uz to imaju prevelike troškove. Ako se jedno radno mesto koje radniku donosi pedesetak hiljada dolara štiti izdvajanjem dva miliona dolara, kao što je to slučaj u američkoj industriji čelika, drugačiji ishod jednostavno nije ni moguć.

Dodatni problem sa primenom agresivnih netržišnih mera ekonomskog populizma je u tome što, osim što donose kratkoročne i dugoročne makroekonomske poremećaje, takve mere vode razaranju institucija u zemlji: svaka sledeća populistička mera daje preduzetnicima dodatni signal da izvori zarada ne leže u inovacijama ili poboljšanju efikasnosti, već u državnom protekcionizmu: put ka uspehu onda leži u približavanju vlasti, a ne u sopstvenoj preduzetničkoj inicijativi.

Prvi signal o redovnoj i trajnoj politici mera ekonomskog populizma u nekoj zemlji nalazimo u podacima o broju obrazovanih mladih ljudi koji odlaze iz zemlje, kao i u broju firmi koje domaći preduzetnici registruju u „poreskim rajevima“, odakle izvlače zaradu (i supstancu) firmi, čije „školjke“ ostaju u domovini. Uz to, nejednakost u zemlji postaje sve veća, što se više primenjuju mere ekonomskog populizma: za svaki dinar odvojen za čuvanje radnog mesta ili zaštitu domaće privrede, mnogostruko više novca završava na računima povlašćenih firmi koje se u te namene angažuju. Mnogi tajkuni proglašavaju se spasiocima domaće privrede, da bi tek na kraju postalo očigledno ko je bio jedini istinski dobitnik mera ekonomskog populizma. Uz malo sreće i uz mnogo ulaganja u političku elitu, takvi dobitci postaju trajni, a njihovi dobitnici proglašavaju se nacionalnim herojima.

Čari ekonomskog populizma kratkog su daha, ali imaju jednu prednost: odmah daju jasne i vidljive rezultate i stvaraju očekivanja da će se dobri rezultati nastaviti. Problem sa reformama, kao i

sa svakim istinskim lečenjem, je u tome što rezultati postaju vidljivi tek u drugoj i trećoj fazi, dok su inicijalni koraci ispunjeni odricanjem, gubicima radnih mesta i temeljnim restrukturiranjem. Uz to, ekonomski populizam, kao i svaki opijat, izaziva od stanovništva i kod političara određenu vrstu zavisnosti: trenutne slabosti često je moguće ukloniti nekom novom merom ili novom dozom ekonomskog populizma i jedini problem ostaje u tome što će istinsko lečenje privredu i stanovništvo dovesti u gore stanje nego što je bilo pre ovakvih mera.

Stoga je neophodno da se, kao i kod lečenja svih ostalih bolesti zavisnosti, široko objavljuju i objašnjavaju opasnosti ekonomskog populizma: neophodno je priznavati njihove odlične inicijalne rezultate, ali ih i odmah konfrontirati opasnostima i neminovnim pogubnim posledicama njihove primene.

4. Partijski koreni populizma u Srbiji

Boban Stojanović

Populizam je termin koji je u upotrebi sve češće i služi da karakteriše niz pojava i procesa, ali je širok opseg njegove upotrebe doveo do toga da se on često koristi samo kao sredstvo za optuživanje političkih protivnika, bez detaljnijeg obrazloženja. Šta je uopšte populizam? Teorijski gledano, populizam se može definisati kao vrsta političke orijentacije koja ima za cilj obraćanje što širem krugu birača, a pre svega socijalno ugroženim, obećavajući im velike beneficije kroz tzv. „nerealna politička obećanja“, ali i produkovanje i insistiranje na diskursu podele između običnog naroda i otuđene/korumpirane elite. Sa druge strane, populizam je vrsta političke komunikacije, koja produkuje upravo pobrojane karakteristike i ima za cilj da političku ponudu uokviri kroz diskurs podele na „običan“ narod i „otuđenu“ elitu. Iako se dihotomija uglavnom pozicionira tako da otuđenu elitu predstavljaju mainstream političari koji su na vlasti, a onda novi politički akteri zauzimaju pozicije zaštitnika običnog naroda – ove metode često uspešno koriste i vladajuće partije i državnici. Prema tome, populizam je sa jedne strane sredstvo za političku borbu u vidu političke orijentacije/ideologije, a sa druge strane metoda političke komunikacije.

Političke partije u Srbiji koriste oba oblika populizma, bez obzira da li dolaze sa pozicije vlasti ili sa pozicije opozicije, kao i bez obzira na neke druge ideološke odrednice i vrednosne stavove, ukoliko možemo uopšte govoriti o ideološkim pozicijama i vrednostima koje zastupaju političke partije.

Osim populizma, neizbežna karakteristika političkih partija u Srbiji jeste i nizak nivo unutarpartijske demokratije, odnosno dominantne autoritarne tendencije unutar njih samih. Da bismo govorili o jednom političkom režimu kao demokratskom, neophodno je da imamo demokratske političke partije koje su ključni posrednik svake predstavničke demokratije, posrednik između građana i institucija vlasti.

Pitanje autoritarnih tendencija unutar političkih partija može se istraživati kroz niz indikatora, koji nam govore o stepenu demokraciji i pluralizmu unutar političkih partija, a ključno razlikovanje jeste po pitanjima inkluzije članstva u donošenje odluka unutar partije, pitanje autonomije podorganizacionih struktura unutar same partije i mogućnosti da se unutar političkih partija vodi diskusija i debata. Političke partije u Srbiji, prema svim istraživanjima, godinama unazad generiše nizak nivo kako inkluzivnosti članstva, tako i autonomije podorganizacionih struktura. Retki su primeri da se unutar partije vode ozbiljne diskusije, rasprave i debate o bilo kojim pitanjima. Dominantan obrazac je da najuže rukovodstvo partije (a često i sam lider) donosi sve odluke, a da se onda samo traži aklamacija tih odluka od strane drugih partijskih organa. Osnovna osobina koja je potrebna da biste funkcionisali u partiji jeste poslušnost, jer gotovo da ne postoji mogućnost da se ne složite sa odlukama koje najviši organi partije donose, a da i dalje imate priliku da se dobro pozicionirate u partiji.

Zašto su populizam i autoritarnost dominantni u političkim partijama? Možemo navesti tri faktora koja utiču na ove pojave. Prvi je svakako kontekstualni faktor, kako politički tako i ekonomski – Srbija je država koja i dalje spada u mlade demokratije i sisteme, u kojoj oblik političkog pluralizma ima tek dvadeset i kusur godina, koju odlikuje nisko poverenje u institucije i političke elite, ali i nespremnost građana za učestvovanje u demokratskim procesima. Dok postoji nizak nivo poverenja u institucije, istovremeno postoji visoko poverenje u lidere, političke vođe koje bi trebalo da reše probleme građana. Glorifikacija lidera dovodi do toga da autoritarne tendencije budu sasvim prihvatljive, a politika se poistovećuje sa liderima, umesto sa institucijama. Sa jedne strane populizam kao deo političke ponude uslovljen je i političkom tražnjom građana. Veliki broj građana koji živi ispod granice siromaštva ili je u riziku od siromaštva, pogodno je tlo za razvoj kako populizma kao orijentacije, tako i populizma kao komunikacije. Obećanja da će politički akteri rešiti probleme građana i da je uzrok problema samo u korumpiranoj eliti, političkim akterima je toliko puta dalo rezultate i izgleda da je to pitanje u siromašnim društvima uvek dobra osnova za političke kampanje. U skladu sa tim je i drugi faktor – korupcija, jer je sa jedne strane upravo korupcija faktor koji se u populističkoj komunikaciji najčešće koristi. Ukoliko pogledate Srbiju i izborne kampanje prethodnih godina – korupcija je tema koja je uvek u vrhu političke agende svih izbornih aktera. Podela na one koji su se kroz svoj politički angažman obogatili i na one koji su osiromašili, uvek je sredstvo mobilizacije birača. Takođe, pitanje klijentelizma i motiva građana da se učlanjuju u političke partije da bi popravili svoj lični finansijski položaj, okolnost je koja snažno utiče na autoritarne tendencije unutar partija. U takvim okolnostima, kada želite da zadržite svoje privilegije koje imate i koje ste ostvarili kroz političku partiju, mogućnosti za razvoj demokratskih tendencija unutar partije jako su ograničene. Odluke koje dolaze sa vrha samo se prihvataju, jer niko ne želi da izgubi pozicije koje je zauzeo. U prilog tome govore i de facto veliki slomovi partija, koji se prema pravilu dešavaju onog momenta kada partija izgubi

vlast i ode u opoziciju. Krah Demokratske stranke nije nastupio dok su bili na vlasti, već tek nakon što su je izgubili. URS (nekada G17 plus) doživeo je potpuni slom onog momenta kada je otišao sa vlasti. Ti primeri nam govore koliko je, ustvari, klijentelizam rasprostranjen i koliko snažno utiče na populizam i autoritarnost u političkim partijama. I kao treći faktor koji utiče na ove pojave je svakako institucionalni aranžman koji podstiče poslušnost izabranih predstavnika građana (narodnih poslanika, odbornika). Posredan izbor predstavnika građana putem partijskih listi, direktno podstiče zavisnost izabranih predstavnika građana od strane političkih partija, ali i ostavlja mogućnost partijama da vode liderske kampanje, sa ciljem promocije isključivo lidera koji je nosilac svih poruka i na taj način lideri političkih partija koriste populističke metode komunikacije i orijentacije. Preciznije, nad izabranim predstavnicima građana sami građani nemaju nikakve tehnike pozivanja na odgovornost, jer jedini koji mogu da ocenjuju njihov rad jesu šefovi partija, iz razloga što im reizbor ne zavisi od samih građana kojima bi trebalo da budu odgovorni, nego od partije i onog/onih koji u partijama donose odluke.

Ono što je ključni problem sa populizmom i autoritarnim tendencijama unutar političkih partija jeste što kada politički akteri i subjekti osvoje vlast, ove obrasce vladanja prenose i na nivo javnih institucija. Populizam kao oblik političke komunikacije nije samo prisutan u partijskom životu, već i u formalnom vladanju. Tako političari redovno koriste populizam kao oblik vladavine, dok takođe autoritarnost iz polja političkih partija prenose na nivo odlučivanja u institucijama sistema. Odlučivanje uskog kruga ljudi ili samih lidera prenosi se i u polje državnih odluka. Prema tome, rešavanje problema populističkog i autoritarnog vladanja u Srbiji mora da krene iz polja reforme političkih partija kao ključnih (gotovo jedinih) političkih aktera. Tek kada se političke partije transformišu u otvorene, autonomne i inkluzivne, moći ćemo da govorimo o političkom režimu kao inkluzivnom i participativnom.

5. *Iracionalno u populizmu*

Goran S. Milovanović

Definicija populizma predstavlja kamen spoticanja u njegovoj raspravi i u okvirima samih političkih nauka. Ono što je veoma teško u pokušaju da se ovaj fenomen jasno ocrtaju jeste činjenica da je populizam – uprkos vrednosno negativnoj konotaciji koju nosi u takvim sistemima – inherentan upravo demokratskim sistemima. Populisti i populističke struje na vlast dolaze izborima; ukoliko osvoje vlast, retko ili nikada ne dovode u pitanje centralni značaj dalje izborne volje građana. Da li onda postoji način na koji možemo da ih analiziramo u istoj ravni sa drugim autoritarnim (ili čak totalitarnim) političkim pojavama, pošto se u našem intuitivnom shvatanju populizma prepoznaje ta negativna vrednosna konotacija koju populizam nosi u okvirima demokratskih sistema (naime: nijedan populistu ne priznaje da je populistu; biti populistom je jedna od omiljenih etiketa koju će politički oponenti ma kakvog programa i političke orijentacije pokušavati da prilepe jedni drugima)?

Dozvolite mi da predstavim jednu metodološku alatku, koja bi mogla da nam posluži u određenju populizma i zatim ukažem na njenu, verujem tako, direktnu vezu sa psihološkim mehanizmima koji stoje u njegovoj osnovi. Zapitajmo se: šta, na najgeneralnijoj

i najapstraktnijoj ravni naučne deskripcije, povezuje autoritarne i totalitarne političke ideje i sisteme koje poznajemo iz istorije 20. veka? Fašizam i komunizam su imali malo toga zajedničkog u načinu na koji su određivali svoje neprijatelje, različito su pristupali razvoju svojih ekonomskih programa, drugačije su motivisali svoje vojne akcije, predviđali drugačiji položaj manjina. Ali ono što ih neraskidivo povezuje, na toj najapstraktnijoj ravni opisa i u odnosu na prednosti liberalnih i demokratskih sistema, jeste ekskluzivizam: fašista i komunista će podjednako izvesno isključiti nekoga ili nešto iz svog nacarta savršene društvene zajednice; to će biti pripadnik drugog naroda ili druge rase, ideološki protivnik – neprijatelj naroda, zastave, današnjice, sutrašnjice, već - ili će biti isključena neka društvena ideja, neki mogući pokušaj socijalne inovacije, istraživanja na putu izgradnje zajednice. Konkretizacijom sadržaja isključenja, fašisti i komunisti davali su priliku da ih jasno semantički razlikujemo po ovom pitanju (pored osnovne empirijske osnove odn. istorijske građe, pukog fakticiteta na osnovu kojeg ih razlikujemo). Naglašavanjem te ekskluzivističke komponente svojih programa oni su se deklarirali kao neprijatelji liberalnih, demokratskih poredaka i zato ih je bilo moguće prepoznati i poraziti i u neposrednom vojnom sukobu (poput fašista u Drugom svetskom ratu): naime, strane su se dale lako razlikovati. Dok će istinski liberal pozvati na neki oblik društvenog isključenja ili ograničenja slobodnog delovanja, samo u slučaju da subjekat takvog isključenja svojim delovanjem narušava slobodu drugih društvenih aktera, autoritarni i totalitarni režimi 20. veka nikada se nisu ustručavali da nam jasno ponude sadržinski određenu definiciju toga ko će i pod kojim uslovima biti društveno isključen i to inferencijom iz osnovnih principa: neki subjekat isključen je supsumiranjem pod kategoriju.

Iz ove pojmovne perspektive ciljamo na to da ponudim sledeće shvatanje populizma, koje ne vidim kao ne znam koliko konceptualno, naučno napredno u odnosu na ma koja druga shvatanja, ali koje mi omogućava da ga povežem sa nekim bitnim psihološkim mehanizmima koje želim da diskutujem. Naime, tvrdim da populizam možemo da shvatimo kao ekskluzivizam bez

sadržaja. Ta činjenica, da populistički pristupi osvajanju podrške i glasova u načelno liberalnim, demokratskim sistemima ne prelaze granice takvih sistema, odn. to da populistika nikada ne određuje sadržinski subjekte isključenja na način da isključenje promoviše u formalno pravilo političkog sistema, koje bi posle njegovog izbora postalo neupitni princip za inferenciju dozvoljenog i nedozvoljenog političkog ponašanja, sama činjenica da takvi pristupi ne nameravaju da uruše demokratiju fundamentalno, je ono što nameće toliku složenost određenju i razumevanju populizma. Odmah se može odgovoriti: ali zar se aktuelni populistički pristupi, oni koje zatičemo kako jačaju u drugoj deceniji 21. veka, ne zasnivaju na ograničenju imigracije, odn. određenom ekskluzivizmu? Odgovor je da (ali moramo biti pažljivi u vezi detalja takvih predloga): oni to ne čine na način koji tvrdi da imigrante treba isključiti jer oni su fundamentalno neprihvatljiviji kao subjekti političkog delovanja u određenoj zajednici, već zbog toga što se tvrdi da oni npr. unose nepoželjno dodatno opterećenje na tržište rada ili sa sobom donose pretnju terorizma ili već nešto treće što, po pretpostavci, proizvodi posledice sada i ovde. Drugo, u vezi sa ovim primerom: ograničenja se ne odnose na sve imigrante podjednako. Takvi programi ne insistiraju na rasnoj ili etničkoj čistoći zajednice, uzetih kao apstraktnih pravila nekakve fašističke ideologije, već na tobož prihvatanju svakoga ko prihvata njene principe – uzetih kao apstraktnih pravila demokratskog uređenja koje navodno brane. Ne postoji taj korak generalizacije, karakterističan za fašistički ekskluzivizam, u kome se konkretan politički čin postepeno izdiže na nivo apstraktnog pravila: ovde su u pitanju okolnosti, koje su takve kakve su, ali se u njihovom razrešenju nudi konkretan ekskluzivistički postupak, a ne apstraktan ekskluzivistički princip, koji bi narušio same osnove liberalnog i demokratskog uređenja. Populističko isključenje može u svom anti-elitizmu da cilja na bankare i akcionare osiguravajućih društava (ali ne i da zagovara ukidanje banaka i osiguranja); može da cilja na članove i aktiviste nevladinih organizacija (ali ne i na gašenje nevladinog sektora); imigrante (ali bez uvođenja etničke i rasne politike kao principa); da u nekom društvu botaničarima

i mašinovođama pođe za rukom da steknu izvesne ekonomske prednosti i tako počnu da utiču na preraspodelu političke moći u njemu, populisti bi sutra zahtevali njihovu odgovornost - bez predloga da se botanika i železnica ukinu. Slično, populistički levici predložiće i program centralizovanja ekonomije bez predloga da ukine privatno vlasništvo; neće kao neprijatelja naroda obeležiti subjekta koji ne razume teorijske osnove njegovih ekonomskih principa, ali svakako će pozivati na neki vid isključenja onoga ko njegovom programu ne daje podršku sada i ovde.

Dakle, suočeni smo sa jednim ekskluzivizmom koji nije programskog karaktera u tom smislu da daje definiciju subjekta isključenja formalno i jednom za svagda, već osciluje u odnosu na okolnosti: otud, čini mi se, možemo da objasnimo pojavu desnih i levih populizama i svih nijansi između njih podjednako; poseban oblik populizma oblikuju date socijalne, političke i ekonomske okolnosti, ne principi. Populizam kao politička strategija tako koristi sve prednosti date od strane liberalnog, demokratskog sistema: zloupotrebljavajući svu slobodu delovanja unutar formalnih pravila sistema, razgrađuje sistem poigravajući se sa njegovim granicama, veoma oprezno, trudeći se da se pri tom uvek kreće u okviru formalnih pravila samog demokratskog sistema u kojem dela. Zato tvrdim da populizam možemo da shvatimo kao ekskluzivizam bez sadržaja: ni u jednom trenutku populistički politički programi ne izvode formalne, teorijske principe iz kojih bi poticali inferencija i ma kakav egzaktan semantički model isključenja određenih subjekata ili određenih činova tj. određenog političkog ponašanja. S jedne strane, ta perfidna strategija omogućava im prirodno kretanje u granicama liberalnih i demokratskih sistema, tako da sam sistem ne može da isključi njih, dok se sa druge strane, istom metodom izbegavanja jasnog semantičkog određenja, poigravaju sa granicama liberalnih i demokratskih sistema, unoseći ekskluzivizam u njih proizvoljno, po potrebi i u skladu sa datim okolnostima. Poštujući formu demokratskog sistema, populizam razgrađuje njegov sadržaj: neposredne posledice liberalnih i demokratskih principa,

uvođenjem arbitrarnog ekskluzivizma u taj sistem i po pravilima sistema. Upravo ova odlika populizma je ono iz čega sledi njegova često navođena anti-ideološka distinktivna odlika.

Populizam je vrhunski izraz političkog oportunitizma, projektovan na globalnu skalu političkog delovanja u nekoj zajednici; tako nečemu, svaki sadržaj, ma kakav semantički model, ma koji metod ustanovljavanja istine – zapravo samo smeta. Otud je, zapravo, prepoznavanje ulaska u epohu post-istine sasvim očekivana posledica jačanja upravo populističkih političkih snaga u savremenici. Analogija sa kompjuterskim virusima potpuna je: upravo kao što virus koristi operativni sistem koji napada (jer bi, u slučaju da ga uništi, uništavao i sebe) i reprogramira kompjuter proizvoljno, populizam koristi operativni sistem demokratije, varirajući njen sadržaj koliko je u mogućnosti. Moguće je zamisliti čitavu teoriju zavere u kojoj pristalice totalitarizma seju virus populizma po slobodnom svetu i čekaju momenat kada će on dovoljno oslabiti veru u demokratiju kao takvu.

Ukoliko sam u pravu u iznetom shvatanju, da je populistička anti-ideološka crta zapravo posledica čiste primene jedne oportunitetne metodologije, a ne nekakva fundamentalna odlika u smislu odlike političke teorije ili sistema, moja sledeća teza zapravo može da se izvede sasvim direktno. Populizam predstavlja čistu primenu psihološke propagande usmerenu na neke bazične osetljivosti ljudskog uma i kao takav on predstavlja samo reč zaogrnutu plaštom nekakvog političkog programa; populističkog političkog programa zapravo nema. I najosnovniji uvid u psihološke mehanizme učenja, na osnovu kojih ljudski um razvija one kognitivne strukture koje su mu neophodne za kontrolu, objašnjenje i predviđanje ponašanja svog okruženja, od fizičkog do socijalnog, potvrdiće vam da je sledeći princip tačan: u što većoj meri učinite okolinu nepredvidljivijom za određenu osobu, utoliko ćete kod te osobe izazvati anksioznost i teskobu do te mere da će ona, ukoliko su joj društvena sredstva da se tog stanja oslobodi uopšte na raspolaganju, posegnuti za takvim sredstvima. Staro, dobro potvrđeno pravilo koje sledi ljudski um u svojim reakcijama na stvarnost, tu je na delu: u trenutku

kada sofisticirana kognitivna rešenja, namenjena rešavanju sofisticiranih problema počnu da padaju, više ne izručuju rezultate na koje osoba može da se osloni, um počinje da se povlači na evolutivno starije, jednostavnije i za primenu lakše mehanizme psihološke inferencije neophodnih informacija; čineći to, u nekoj meri svakako greši. Idući korak dalje, u trenutku kada ne postoji razrešenje za isuviše složenu situaciju koja pretili da postane ili jeste ugrožavajuća, još dublja biološki determinisana motivacija će proraditi, okidajući mehanizme kojima se traži zaštita od nepredvidljivih posledica; u slučaju čoveka i ljudskog društva, socijalne reakcije, reakcije okupljanja, ujedinjenja, logičan su potez na ovom putu. Iracionalnost prožima ovaj put u potpunosti: jer, ukoliko je složena, sofisticirana situacija koja proizvodi neizvesnost zaista realna, sigurno niko neće redukovati tu neizvesnost sredstvima manje sofisticacije.

Upravo u ovome nalazi se žestoka moć populizma: njegov ekskluzivizam bez zadržaja je ono što mu omogućava da neizvesnost u društvene sisteme „upumpava” arbitrarno, po potrebi. Dok su totalitarne tendencije 20. veka predstavljale rigidne pojmovne i vrednosne konstrukcije čije je ograničeno trajanje tako bilo ugrađeno u same njihove temelje, populizam kao jednu amofornu, ambivalentnu i u suštini psihološku strategiju odlikuje izuzetna fleksibilnost, prilagodljivost svim mogućim promenama. Biću slobodan da primetim da se Srbijom tako vlada najmanje od uvođenja višepartijskog sistema; u slučaju naše zemlje, metodologija je invarijantna, rekao bih u potpunosti nezavisna od toga koja tačno politička partija, koalicija ili ličnost otelotvoruju i vrše vlast. Objasnite mi, u suprotnom, činjenicu da pripadnike iste populacije možete da vidite kako oko deset godina glasaju jednu više levo orijentisanu, a zatim oko dvanaest godina jednu više desno orijentisanu i konačno nekoliko prethodnih godina jednu i levo i desno (dez)orijentisanu, populističku tendenciju. Pokušaću da ilustrujem kako se ova odlika populističkog ekskluzivizma direktno oslanja na neke univerzalne psihološke pojave.

Ukoliko neko uspe da kroz društveni sistem distribuira informacije na taj način da u njemu podiže neizvesnost relativno

visoko, taj neko uspeće i da ljude opredeli za glasanje za skoro pa ma kakav politički program koji poziva na unifikaciju oko nekih osnovnih društvenih karakteristika, zaštitu i prepoznavanje izvora problema – ma koliko cela konstrukcija bila iracionalna. Posledice ekonomske krize s kraja prve decenije 21. veka još uvek se osećaju; teza da su ekonomski prosperitet i sigurnost nešto što ne može da se predvidi sa sigurnošću zapravo je tačna; političke snage koje odigraju na tu kartu i ulože dovoljno u promovisanje ove informacije, profitiraće po prirodi stvari ukoliko istovremeno ukažu na (lažnu) sliku o izvorima takve nesigurnosti, izbegavajući pri tom elaboriranu raspravu o (realnoj) slici koja obiluje dodatnom složenošću i može da uvede dodatnu neizvesnost u sistem. Psihološki mehanizam kojim ovaj vid puke političke propagande dela jednostavan je: ukažite na neizvesnost kako biste dodatno razvili anksioznost koja je već prisutna, zatim ukažite na pojednostavljenje složene realnosti koja je sama po sebi izvor frustracija i u najsrećnija vremena i prepoznajte poreklo te neizvesnosti u ma kom “uzročniku” koji vam je pri ruci i kao posledicu ima ćete zajednicu ljudi koja se okuplja oko ma kakve ponude da se integriše i tako lakše odbrani od zamislivih posledica. Konstruktivistička priroda ljudskog pamćenja, odn. psihološka činjenica da je ljudski um skloniji tome da zapamćenim činjenicama manipuliše kako bi održao konzistentnost svojih aktuelnih verovanja, nego da vodi „faktografsku zbirku” znanja iz prošlosti, dodatno će pomoći manipulativnom populisti. Tako, trenutne ekonomske nedaće pojedinaca možete da objasnite i ilustracijom da ste nepravedno izgubili nekoliko ratova za redom pre dvadesetak godina, te da vas zato cela međunarodna zajednica mrzi i sapliće na svakom koraku; suprotstavljajući tu sliku ekonomskoj realnosti, koja je suviše složena da se uopšte diskutuje u formi političkog advertajzinga i projektujući neizvesnost položaja pojedinca u odnosu na nju, sasvim lako ćete, igrajući na puki ljudski strah, okupiti ljude oko ma kakve ideje koja im garantuje ma kakvu sabornost, ma kakvo jedinstvo: oni će se, prosto, tako osećati sigurnije.

Populista uvek igra na kartu iracionalnog u ljudskom umu i to iracionalno u populizmu sama je njegova metodologija i sav njegov sadržaj. Liberalna, demokratska uređenja stvarana su, imajući na umu ljude racionalne i vrle; nažalost, psihologija 20. veka otkrila nam je činjenicu (o kojoj je zapravo trebalo brinuti kroz celu ljudsku istoriju), da su racionalnost i moralna vrlina nešto što čovek tek treba da izgradi i da su vrlo, vrlo malo, samo u osnovnim pretpostavkama, čoveku ponuđene kao datosti. Pitajte glasača neke populističke stranke ili pokreta zašto nastavlja da glasa za njih, pošto se njegov ekonomski položaj nije suštinski promenio posle dva ili tri izborna ciklusa i većina će, ako je iskrena, da vam odgovori nešto poput: ali, već sam glasao za njih; gde sada da kvarim i priznam da nisam bio u pravu? Ono u čemu će kognitivni psiholog i bihevioralni ekonomista prepoznati čistu ilustraciju efekta potonulih troškova i moći da, na table, lako demonstriraju iracionalnost osobe koja odluke donosi na taj način, nije i ono čega su svesni svi građani okupljeni u nekoj demokratskoj zajednici. I građane za to ne treba osuđivati, već populistu postaviti pitanje koje je u svom karakteru čisto etičke prirode: hoćete li na ljudskim slabostima zidati sopstvenu kulu od karata ili ćete na ljudskim slabostima raditi da biste izgradili vrlinu?

6. Dobre sluge svakog gospodara

Odnos medija i populističkih autoritarnih režima

Biljana Stepanović

Od svih definicija populizma, ova se čini kao najtačnija i najsažetija: „Sve što populistu imaju su prazne parole iza kojih ne stoje nikakve razrađene politike. Manipulišu strahom i neznanjem i na tome grade svoj opstanak na vlasti“. U toj manipulaciji ključnu ulogu igraju mediji. Bez njih manipulacija širokih razmera, kao osnov svakog populizma, nije moguća.

Kad jedna vlast krene putem populizma i demagogije, kao što je to slučaj sa aktuelnom vlašću Aleksandra Vučića, da bi uspešno manipulirala strahom i neznanjem i da bi to svoje „veliko ništa“ narodu prodavala kao „nešto“, neophodni su joj mediji. Nije dovoljno samo da stvori svoje medije, jer se nikad ne zna koji će od tih pokušaja uspeti, a koji propasti (ta operacija je skupa i rizična), već pre svega mora da stavi pod kontrolu postojeće tiražne i gledane medije. Najlakši pljen su joj oni koji uvek verno služe svakog gospodara po principu „kralj je mrtav, živeo kralj“. Oni odmah dođu sami. Potom na red dolaze oni koji se u početku bar prividno trude da zadrže neku „objektivnost i nezavisnost“. Oni se stavljaju pod kontrolu na dva načina:

postavljanjem podobnih urednika i/ili ekonomskim pritiskom, odnosno neuvijenim nagoveštajem mogućeg prekida finansiranja. Odnosno, bogate nagrade ako pravilno i na vreme odaberu stranu. To je, opet, moguće jer su vlasti na raspolaganju veliki fondovi državnog sektora i javnih preduzeća, a drugo, ko god dođe na vlast, automatski preuzima i marketinške budžete najjačih oglašivača i stavlja ih pod okrilje svojih agencija.

Taj mehanizam Aleksandar Vučić nije izmislio – izmislili su ga i usavršili njegovi demokratski prethodnici – on ga je samo preuzeo i uspešno ga eksploatiše. Tako da onaj ko želi da opstane, sam menja svoju uređivačku politiku, ne mora mnogo da mu se objašnjava.

Na kraju ostaju oni koji su „tvrđ orah“ i koji su navikli da nekako – ni sami ne znaju kako – opstaju i bore se za elementarne profesionalne standarde novinarskog poziva, a to je postavljanje pitanja i kritika vlasti, a ne njeno veličanje. Najjednostavnije rečeno, to su oni koji insistiraju da su novinarstvo i PR različita zanimanja. Za razliku od Slobodana Miloševića, koji je samo najveće medije stavio pod svoju kontrolu (RTS, Politika, Večernje novosti), dok ga ostali nisu mnogo zanimali (Naša Borba, B92, Studio B, NIN, Vreme, Danas) i čak ih je koristio kao „ventil“ za opoziciju i dokaz da u Srbiji postoji sloboda štampe, Aleksandar Vučić nema taj kapacitet. On nije u stanju ni da se uzdrži da javno ne komentariše šta je ko pisao čak i na društvenim mrežama koje Milošević, doduše, nije ni imao kao protivnika. Ali i da jeste, on se držao nekako „iznad toga“, što je kod medija u velikoj meri bar smanjivalo potrebu za autocenzurom.

Mada često i ličnim prozivanjem novinara i medija pokušava da učutka i zastraši sve koji njegov populistički metod vladanja ne podržavaju i usuđuju se da ga kritikuju, Vučić čini se postiže kontraefekat – pokazuje ekstremnu osetljivost na svaki vid kritike, otkriva svoju ličnu, kao i slabost svog režima i zapravo te kritike samo potpiruje. Apsurdno je to što njemu taj deo publike realno nije ni bitan, nikad neće moći da ga pridobije i njemu se u stvari i ne obraća. Domet medija koji kritikuju Vučićevu populističku

vlast, kao i društvenih mreža, posebno „kritičnog“ tvitera, u Srbiji je mali.

Zašto je, onda, svaki vid nezavisne javnosti, otvorenog dijaloga, a posebno kritike, smrtni neprijatelj populističke i autoritarne vlasti? Što je vlast više autoritarna, populistička i demagoška, to je njen pritisak na javnost veći i tu instrumentalizacija medija teži da bude potpuna. Svako ko pokuša da drugačije misli, ili javno iskaže svoje neslaganje sa potezima vlasti, propušta se kroz svojevrсну „mašinu za mlevenje“: ekspresno mu se nalaze stvarne ili izmišljene afere, napadan je i diskreditovan iz svih oružja, a pojedini mediji u tome toliko su maligni i spuštani ispod svake civilizacijske granice, da bukvalno truju javni prostor. Najgora od svega je činjenica da su upravo ti mediji doživljeni kao glasnogovornici onoga što vrh vlasti ili Vučić lično, želi da saopšti.

Šta je cilj ovolike instrumentalizacije medija i pritiska na drugačije misleće? Isključivo stvaranje paralelne stvarnosti, korišćenjem teze da hiljadu puta ponovljena laž na kraju (u glavama ljudi) postaje istina. Matrica je krajnje jednostavna i ponavlja se u nedogled: populistička vlast a) stalno govori o svojim epohalnim uspesima na ekonomskom, spoljnopolitičkom i unutrašnjem planu i besomučno deli obećanja koja nema nameru da ispuni i b) ponavlja kako je državu i narod u poslednji čas spasila od uništiteljske i izdajničke prethodne vlasti. Mediji tu matricu preuzimaju, razrađuju i dopunjuju čuvenom tezom o spoljnim i unutrašnjim neprijateljima koji su se urotili da te naše spasitelje satru i unište, ali se naši spasitelji ne daju i u toj neravnopravnoj borbi lavovski odolevaju. Tu se ređaju događaji neverovatniji od obrta u španskim serijama: imamo pokušaje atentata, pronađeno oružje, međunarodne zavere s leva i s desna; one koje Aleksandar Vučić danas tituliše kao „naše strane prijatelje“, njegovi tabloidi sutra optužuju za zaveru protiv njega itd. Okolnost da se to kosi sa elementarnom logikom, očigledno nije od značaja. Mobilizacija naroda je neprekidna, predizborna kampanja je permanentna, izbori takođe, sa jednim jedinim ciljem – da se što duže održi što

veća tenzija i da se nikako ne dođe do osnovnog pitanja: šta ste zaista uradili od svega što ste nam obećavali i zašto niste ništa.

U toj igri jako je uočljiva totalna neopterećenost istinom i elementarnim činjenicama. Što su laži veće i što se brže smenjuju, one lakše prolaze. Dok su ranije režimski mediji služili za povremenu proizvodnju afera, sada je sama vlast na sebe preuzela taj zadatak i kad god oseti da pada tenzija, proizvodi izmišljene afere koje služe da se zaokupi ili skrene pažnja javnosti, a mediji ih samo preuzimaju i po potrebi razrađuju. Ovaj metod koristi se i u slučaju kada treba skrenuti pažnju javnosti sa nepopularnih poteza koje treba prikriti, ili stvarnih afera koje vlast produkuje. O tim temama mediji u službi vlasti ćute i zato besomučno napumpavaju druge, za tu svrhu izmišljene priče.

Proizvodnja afera, međutim, ne služi samo za diskreditaciju političkih protivnika i skretanje pažnje sa nepoželjnih infomacija, već i za disciplinovanje političkih saveznika (koalicionih partnera), kao stalna pretnja i opomena šta će im se dogoditi ako se otrgnu kontroli. Na kraju, ovaj metod vladanja služi da se ukine i sam politički život i normalan dijalog kao osnovna tekovina demokratskog sistema. U takvom sistemu nije istina ono što je zaista istina, već je jedina istina ono što je rekao vođa, a mediji preneli, razradili i hiljadu puta ponovili.

Najgora nusposledica ovakvog sistema, u kome su mediji saučesnici, jeste naglo ali temeljno razaranje institucija. Kada populistički vođa svojim sveprisustvom i medijskom presijom ubedi veliki broj građana da je on taj na kome počiva ceo sistem, kada izabere takve saradnike koji se ne usuđuju, a nemaju ni kapaciteta da sami donesu bilo kakvu odluku bez obzira na koja su mesta formalno postavljeni, onda se institucije sistema učine izlišnim i niko se ne potresa što se one ruše i ukidaju. Odnosno, oni koji još uvek razumeju i nikako ne odobravaju ovakvu pojavu, nemaju mnogo prostora da to svoje neslaganje iskažu. O tim temama sigurno se ne može govoriti u medijima koji su saučesnici populističke vlasti.

Kad neko iz tog korpusa saučesnika populističkog sistema pokuša da se otrgne iz interesnih, a ne naravno iz ideoloških razloga, pa se jednog jutra naglo probudi i sa naslovne strane svoga tabloida pokajnički zavapi „Izvini Srbijo“, on time priznaje da je itekako svestan svoje nečasne uloge u održavanju istog takvog režima, čim shvata da se Srbiji zbog nečega mora izvinjavati. Onda se sa vlastodršcima pomiri i namiri i ponovo se vrati u stado. Povratak uvek zahteva još prljaviju igru, još žešće pokajanje i još jače trovanje javnog prostora. Novi pokušaj da se otrgne, vlasnika takvog medija neminovno tera da i sam uđe u političku borbu protiv dojučerašnjeg gospodara. Bez političke moći kojoj se nada, večno će ostati samo sluga koji će da služi svakom gospodaru. A ako zadobije neku političku moć, trgovačka pozicija naglo mu se popravlja. To su ljudi koji se jako dobro razumeju. Zato i jesu u tako čvrstoj simbiozi, čak i ako se povremeno posvađaju.

7. Sa Titanika na Hindenburg

Bespuća obrazovnog populizma u Srbiji

Milan Ćirković

Na prvi pogled paradoksalno je govoriti o populizmu u obrazovanju u Srbiji. Obzirom na katastrofalne probleme koje Srbija ima sa funkcionalnom računarkom, naučnom nepismenošću, lošom obrazovnom strukturom radne snage, rezultatima PISA testova i sl., racionalni (i naivni) posmatrač mogao bi zaključiti da je obrazovanje u ovim krajevima samo po sebi elitistička stvar, maksimalno udaljeno od populizma. Ovde se, naravno, oslanjamo na definiciju populizma kao političke i idejne orijentacije koja se obraća najširim slojevima stanovništva, obično povezanim etnonacionalnim, konfesionalnim ili socijalnim identitetom i koja generiše podele između „običnog“ čoveka i navodno „otuđenih“ elita.

Nažalost, iako je kvalitetno obrazovanje zaista elitističko (kao i bilo gde na svetu i bilo kad u istoriji homo sapiens-a), ova racionalna perspektiva je pogrešna. Manifestacije populizma u obrazovanju u Srbiji mnogobrojne su i višeslojne, pre svega zbog toga što se obrazovanje ovde tradicionalno ne sagledava na racionalan način, a kao posledica nesuočavanja sa trajnim poukama Prosvetiteljstva i odsustva ukorenjene liberalne građanske kulture.

Na jednom nivou suočavamo se sa primerima koji s vremena na vreme dospevaju u žižu javnog interesovanja, proizvode gotovo ritualno zgražavanje i medijske kontroverze, nakon čega

nestaju iz vesti – a stare i loše prakse koje su u korenu problema nastavljaju sve po starom. Afere ove vrste (krijumčarenje i prodaja ispitnih pitanja, smenjivanja ili postavljanja direktora škola ili dekana fakulteta po partijskim, ideološkim ili koruptivnim linijama, infiltracija podmladaka političkih stranaka u škole i fakultete, skandali na tržištu udžbenika, falsifikovani doktorati i diplome) teže da predstave probleme prosvete na senzacionalistički način i skrenu pažnju javnosti sa istinskih, strukturalnih problema. U ovu kategoriju spadaju povremeni upadi pseudonauke, naročito kreacionizma, u prostor obrazovanja do kojih već skoro dve decenije dolazi u različitim formama i „agregatnim stanjima“, od ukaza bivše ministarke Ljiljane Čolić, do pamfletskih otvorenih pisama „velike grupe intelektualaca“. Mada, naravno, ne postoje ni najmanje racionalne osnove za odstupanje od neodarvinističke sintetičke teorije evolucije u nastavi biologije i nauka o životu generalno, lažne kontroverze ove vrste služe kao dimna zavesa koja prikriva odsustvo dijaloga, a naročito brige za prosvetne teme.

Periodično povampirenje kreacionizma je, dakle, maska mnogo dubljih strukturalnih problema, čiji je jedan aspekt naučna pismenost – odnosno odsustvo iste – a drugi potpuno promašeno i ideologizovano tumačenje naučnog metoda prisutno u značajnom delu društvenih nauka i među velikim brojem pedagoga. Kolektivistička ideološka perspektiva, kojoj se u Srbiji standardno robuje na forumima i u dominantnom diskursu društvenih nauka, uklj. psihologiju i pedagogiju, nije u stanju da se emancipuje od populističkih pristupa, naročito onih zasnovanim na etnonacionalizmu i ekonomskom etatizmu. Tako i obrazovanje, u svakoj od (uglavnom kozmetičkih) reformi, rizikuje da bude uvučeno u snažan talas jačanja populističkih pokreta, pošto postoji veliko nezadovoljstvo građana trenutnom ekonomsko-socijalnom situacijom. Imamo poljuljano poverenje u političke elite, ogromnu apstinenciju ne samo na izborima, već i u društvenom životu generalno, te izostanak dijaloga između vlasti i opozicije – ali istovremeno i poljuljano poverenje u druge elite, uključujući naučne i obrazovne, koje ionako nikada nisu imale

čvrsto uporište u ovim društvima.

Na ovo se direktno nadovezuje suštinski problem populističkog „prevrednovanja neznanja“, koji se ne ispoljava samo kroz izuzetno nepovoljan socioekonomski status prosvetnih institucija i zaposlenih u njima. Indikativan je primer afere iz juna 2012. godine, kada je javnost potresla rasprava da li se gramatički i pravopisno nekorektni, ali „suštinski tačni“ odgovori priznaju na testu iz srpskog jezika na malim maturama po školama u Srbiji. Uputstvo Ministarstva prosvete i nauke iz tog doba bilo je nedvosmisleno: takvi odgovori priznavaće se kao tačni. Na stranu to što „suštinski tačni“ ne postoji kao logička ili epistemološka kategorija ništa više nego što postoji ginekološka kategorija „malo trudna“; ironija je što se radi o ispitu upravo iz maternjeg jezika. Nevladanje pravopisom logično vodi ka funkcionalnoj (pa i svakoj drugoj) nepismenosti – činjenica da ovakvo orvelovsko rešenje resornog ministarstva nije izazvalo veću buru u javnosti, svedoči o tome da je „prevrednovanje neznanja“ odavno postala dominantna strategija za odbranu nesposobnosti države da stvori uslove za ono što EU u svojim dokumentima naziva „izgradnjom društva znanja“. Slično tome su česti povici, tobože „iz naroda“ ili „zabrinutih roditelja“, kako je školsko gradivo tobože previše ozbiljno, školske torbe suviše teške, sirota deca uče suviše nepotrebnih stvari i slične besmislice koje daju doprinos opštoj atmosferi legitimizacije nerada i neznanja. (Na istoj ultra-populističkoj liniji je manipulacija rezultatima PISA testova, npr. uhodana medijska saopštenja po kojima je Srbija u 2009. godini napravila veliki pomak nabolje, iako je zauzela 51. mesto u poredjenju sa prethodnim 47. mestom!? Da opet parafraziramo Orvela, „sledovanje čokolade biće povećano sa 13 na 11 grama nedeljno“. Zašto nema novijih podataka sa PISA testova? Zato što pored sve silne brige, državni organi Srbije nisu našli za shodno da uplate članarinu odgovarajućoj kancelariji OEBS-a u poslednjem ciklusu testiranja.)

Obrazovanje je kompleksni, nelinearni sistem gde se posledice donetih ili ne donetih odluka ne mogu i neće videti odmah. Otuda je donosiocima odluka uvek od primarnog interesa

da trenutno zadovolje zahteve pojedinih grupa, koje oni vide samo kao potencijale birače ili klijente; niko nije spreman da preuzme odgovornost, rizikuje i donese nepopularne odluke koje su neophodne u procesu temeljite reforme obrazovnog sistema. Taj kratkoročni populizam polako ali sigurno razara srpski obrazovni sistem, a po ekstenziji i sve druge sisteme koji zavise od kvaliteta obrazovanja, poput istraživanja i razvoja, komunikacija, itd. Zaostajanje zarazvijenim svetom vidljivo je i u kontekstu kvantiteta, baš kao i kvaliteta. Dok nas standardna etnonacionalistička propaganda neprekidno pokušava uveriti kako smo „mi dovoljno pametni“, „naše škole dobre“, a najviše od svega kako i kad se uoče problemi, „toga ima svuda“, numerički podaci ove besmislice jasno demantuju. Značajan deo razvijenih zemalja sveta je u poslednjoj deceniji prešao psihološku i simboličku granicu od 50% visokokvalifikovane radne snage; Kanada je to prva učinila još 2005. godine, a u tom društvu su i Japan, Norveška, Izrael, Finska, Koreja, SAD, Rusija, UK. Nepouzdana oficijelne statistike u Srbiji daju vrednost ovog parametra od 16,6%, u šta je uključen i izvestan broj krajnje sumnjivih diploma dobijenih na osnovu plagijata i drugim kriminalnim metodama.

Za razliku od plagijata, makar se na njih potpisivali najviši državni činovnici, pravi visokoobrazovani stručnjaci ne proizvode se za kratko vreme. Za uvođenje novih programa treba pripremiti same programe i akreditovati ih. To će potrajati jednu do dve godine. Same studije traju četiri, pet ili šest godina. Dakle, poslodavci nam danas moraju definisati šta će im biti potrebno kroz sedam do deset godina. Ako to zaista urade, verujte da će visoko obrazovanje upreti sve snage i za deset godina dati stručnjake baš po meri tržišta rada. Biće sasvim dovoljno da visoko obrazovanje vodi računa o dostignućima savremene nauke i da ponudi aktuelna moderna znanja, a onda će biti mnogo manje problema sa zapošljavanjem. Međutim, obrazovni sistem koji se urušava okrenuo se od znanja prema diplomama i ispraznoj „praktičnosti“, a tržište rada bez gađenja guta lažne stručnjake, jer zapošljava po drugim merilima (srodstvo, korupcija, politička ili plemenska pripadnost), čime i ono pomaže urušavanju obrazovnog sistema.

Sve ovo treba posmatrati u atmosferi slabašnog privatnog sektora i nedostatka suštinske spona između poslodavaca i visokoškolskih (pa i srednjoškolskih, mada to, za razliku od političkih proklamacija Ministarstva prosvete, zahteva dodatne i ozbiljne analize) ustanova. Moglo bi se očekivati da će se sa najavama jačanja privatnog sektora pojaviti veliki broj firmi koje će zahtevati rezultat, a koji može da ostvari samo neko ko poseduje znanje. Tada će se pokrenuti realni interes saradnje privrede i visokog obrazovanja, koji je sada na deklarativnom nivou, što je jedino što može pružiti autentičnu sliku našeg zaostajanja za razvijenim svetom, jer će biti moguće izmeriti realne proizvode, što je danas ne samo tehnički teško, već i podložno sveprisutnoj državnoj cenzuri. Samo u takvom meritokratskom i tehnokratskom sistemu – a ne u postojećem sistemu centralizovane birokratske kontrole i „imidža ispred realnosti“ – postoje šanse za proboj privatnih škola i univerziteta koji vode računa o kvalitetu, ne samo profesorskog kadra, već i kadrova koje proizvode.

Za sam kraj, treba pomenuti još jedan momenat, koji je još uvek na margini diskusije o obrazovanju u Srbiji, ali može, ukoliko bi se stvari popravile u budućnosti, doći u fokus. Istinska, globalna, relevantna diskusija o obrazovanju – za koju Srbija jednostavno još uvek nije strukturno osposobljena – vodi se oko pitanja u kojoj meri napredna društva u epohi opšte automatizacije, robotizacije, pa i veštačke inteligencije, uopšte mogu sebi priuštiti obrazovanje kadrova za ogroman broj zanimanja koja će postati potpuno izlišna, na potpuno isti način na koji su izlišni postali antički pisari, vojni konjušari ili goniči mazgi na gradilištima. Racionalno promišljanje ovih tema moglo bi omogućiti da se izbegnu veliki društveni problemi i potresi koje će tehnološke revolucije, čiji smo svedoci, svakako težiti da izazivaju.

8. U ime naroda!

Autoritarnost i populizam u modernoj Srbiji

Srđan Cvetković

U dvovekovnoj istoriji moderne Srbije autoritarni tip vladavine i populizam bili su modeli koji su potiskivali svaki individualizam, slobodno i kritičko mišljenje. Levi i desni populizam po pravilu išli su ruku pod ruku. Nacionalna demagogija predstavljena kao vrhunski narodni interes često je pokriće za samovolju sa jedne strane, a sa druge socijalni populizam i korpucija masa na štetu državnih resursa i društvenog napretka. Od oslobođenja od Turaka i stvaranja korena moderne srpske državnosti, pa do kraja 20. veka, društveni život u Srbiji bio je obeležen žestokim političkim obračunima. Dinastičke podele bile su oštre, borbe surove, a svaka strana predstavljala se kao da upravo ona zastupa nacionalne interese i da ima misiju da okonča nacionalno ujedinjenje i oslobođenje. Sa druge strane, nacionalna sloboda i lična ambicija vladara često se stavljala ispred građanskih i političkih sloboda pojedinaca. Još od ustaničkih dana, policija i sila u rukama vladara korišćeni su za obračun sa političkim protivnicima i održanje lične vlasti. Pri tome, politički neistomišljenik vrlo lako kvalifikovao se kao „državni neprijatelj“ i „nacionalni izdajnik“ koga treba odstraniti čak i fizički iz društvenog života.

U ime srpstva!

Najpre, predmet političkog progona bili su oponenti srpskim vođama Karađorđu i Milošu, da bi se zatim kroz ceo vek nastavila oštra dinastička utakmica u kojoj se nisu birala sredstva. Pomenimo samo Karađorđev progon oponenata Petra Dobrnjca i Milenka Stojkovića, kao činjenicu da nije bio milostiv ni prema najbližoj rodbini (ocu i bratu), kada je bio ugrožen njegov autoritet. I sam je skončao tako što je ubijen od najbližih saradnika. Miloš je, takođe, nemilosrdno gonio svoje neposlušnike Pavla Cukića, Petra Molera, Simu Markovića, potom i Miloja Popovića Đaka pa i samog Vuka Karadžića, koji ga je izvrgao kritici u svojoj tajnoj istoriji njegove vladavine. Malo koji vladar na prestolu je, u ne tako kratkoj dinastičkoj istoriji Srbije, sačuvao živu glavu i umro prirodnom smrću. Pomenuli smo već ubistvo Karađorđa 1817, zatim tu je ubistvo kneza Mihaila 1867. i kralja Aleksandra Obrenovića i kraljice Drage 1903, pre toga pokušaj atentata na Kralja Milana (1882 i 1899). Mnogi intelektualci, predstavnici liberalne i kritičke misli tadašnje Srbije, poput Vladimira Jovanovića, koji je kao ubeđeni liberal svoju decu krstio imenima Slobodan i Pravda, bili su izloženi progону. Kao po nekoj simbolici, sin Slobodan je 1946. u vreme komunističke diktature u Srbiji simbolično osuđen na 20 godina zatvora, dok se Pravda kao ime nikada, gle slučaja, nije odomaćilo.

Nisu svi na jednak način shvatili tek stečenu slobodu i nezavisnost države 1878. godine. Na međudinastičku borbu nalegli su zatim ranim osnivanjem partija i brutalni međupartijski ratovi koji su bili začinjeni populizmom. Narod je oslobođenje od Turaka shvatao kao oslobođenje od dažbina i obaveza plaćanja poreza državi, slobodu od sejmena (policije), nerado se odricao običaja raspolaganja oružja ili prihvatao obavezno slanje dece u školu itd. Diskusije u skupštini povodom uvođenja železnice u Srbiju, između radikala koji su se tome žestoko opirali i reformski nastrojenih naprednjaka, trebalo bi da uđu u udžbenike kao primer žestokog populizma. Stoga, obračun vlasti sa radikalskim kolovođama u

Timočkoj buni 1883. ujedno je i dobar primer represije odozdo - neemancipovanog društva prema modernizatorskoj ulozi države. Budući da su radikali, na krilima demagogije i populizma, ubrzo došli na vlast na izborima 1887, usledio je drastičan progon naprednjaka tzv. dani „narodnog odisaja“. Tako je kasnije eufemistički nazvan ovaj „organizovani teror“ radikalskih masa. Linčovano je oko 140 naprednjaka. Mnogi politički protivnici mučeni su na najneobičniji i zverski način (naticanje na kolac, pečenje naražnju, bestijalna ubistva). Zabeleženi su i mnogi napadi na imovinu političkih neistomišljenika: razbijanje radnji, sečenje vinograda, otimanje letine i drugo. Sve to neodoljivo podseća na kasnija „revolucionarna vremena“ iza Drugog svetskog rata.

Dvadeseti vek otpočeo je ubistvom kralja Aleksandra i kraljice Drage 1903. godine od strane vojnih zaverenika, a zatim dalje obogatio istoriju političkog nasilja i populizma na ovim prostorima raznolikim i obimnim materijalom. Militarizam i česti ratovi za nacionalno oslobođenje (u periodu 1877-1914. bilo ih je čak pet), ali i teške socijalno-ekonomske prilike, ekstremno siromaštvo, masovna nepismenost, nisu bili plodno tlo za razvoj demokratije i političke kulture i drastično su usporavali društveni razvoj. Političke slobode i insititucije bile su rano osvojene, ali politička kultura i duh parlamentarizma ostali su na jednako niskom nivou. Politička borba začinjena populizmom preselila se sa međupartijskog nivoa (žestokog okršaja radikala i samostalaca), na teren sukoba vojnih i civilnih vlasti. Naročito je bilo teško obuzdati ulogu vojske i njen uticaj na politiku, agresivni nacionalni romantizam, s obzirom na ulogu koju su imali pojedini oficiri prilikom ustoličenja dinastije Karađorđević. Popularnost komiteta, Crne ruke i vojske uopšte, bila je podstaknuta uspesima u ratovima za nacionalno oslobođenje i okolnostima ozbiljnih ratnih pretnji. Stoga je nastojanje monarha da obuzda vojni faktor i službe bezbednosti (Crna ruka) završen tek Solunskim procesom 1917. godine.

U ime jugoslovenstva!

Stvaranjem Jugoslavije 1918. godine politički obračuni samo su dobili na intezitetu i složenosti, naročito sa snažnim srpsko-hrvatskim antagonizmom, ali i pojavom revolucionarnog komunističkog pokreta, kao i ekstremnodesnih profašističkih organizacija. Nacionalno i socijalno nezadovoljstvo u novoj državi snažno je artikulisano od ekstremno levih (boljševici) ili desnih pokreta (ustaše, VMRO), koje nisu prezale i od upotrebe nasilja. Terorističke metode borbe, atentat na ministra policije Milorada Draškovića i pokušaj atentata na kralja Aleksandra 1921, isprovocirali su zabranu rada KPJ i progon komunista. Sa druge strane, verbalni međunacionalni rat na liniji Srbi-Hrvati pretvoren je u krvavu skupštinsku tragediju, smrtnim ranjavanjem Stejpana Radića i ubistvom još dvojice članova HSS od strane srpskog radikala Puniše Račića. To je bila uvertira za uspostavljanje ličnog režima kralja Aleksandra, pojačan progon „državnih neprijatelja“: ustaša i komunista. Ubijeno je nekoliko komunista i ustaša od strane policije, dok je više stotini suđeno pred sudovima zbog „terorizma“ uključujući i Josipa B. Tita i A. Rankovića. Uveden je lični režim kralja Aleksandra (1929-1934) i ukinut posrednički između „kralja i naroda“. U ime jugoslovenstva i mira među narodima, kao i borbe protiv komunizma, došlo je do zabrane rada političkih partija, internacije građanskih političara i progona po ideološkoj osnovi ne samo komunista, već i ljudi koji su se borili za više slobode i koji su bili sa drugačijim političkim idejama. Populistički izgovor bio je neefikasnost demokratije, očuvanje države i integralnog jugoslovenstva, ali i rešavanje nagomilanih socijalnih problema usled ekonomske krize. Vrhunac međuratnih političkih obračuna bio je atentat na samog kralja Aleksandra 1934. godine u Marseju (koji su izvršile ekstremne terorističke grupe (ustaše i VMRO)). Ovaj događaj uklapa se u opšti trend „povratnog talasa“ terora ubistava i uzavrelih političkih strasti u međuratnoj Evropi tokom 20-ih i 30-ih godina, nakon talasa liberalizma s kraja 19. veka.

Međutim, relativna liberalizacija režima od polovine tridesetih do početka Drugog svetskog rata nije bila lišena primera brutalnih policijskih obračuna sa demonstrantima i neistomišljenicima, u kojima je neretko bilo i ljudskih žrtava (kao na primer prilikom studentskih demonstracija u Beogradu 4. aprila 1936. ili 14. decembra 1939). Sa druge strane, stranke kao i militarizacija političkih partija i pokreta kroz stvaranje ličnih, partijskih vojski i batinaša koje su se brutalno razračunavale sa neistomišljenicima, ali i policijom, dizala je stepen političkog nasilja (SKOJ, ORJUNA, ZBOR, HANA O, borbaši). Podmićivanje birača, zloupotrebe državnih resursa vladajuće stranke prilikom izbora, pretnje i cenzura medija, autoritarnost i populizam, nešto je što je i dalje pratilo politički život.

Drugi svetski rat u potpunosti je otvorio Pandorinu kutiju nasilja, pre svega ustaškog režima u NDH, koji je stvorio čitavu industriju smrti, koja je prouzrokovala najmasovnija stradanja u istoriji ovih prostora. Nacistički i ustaški okupacioni režim, sa sistemom logora smrti i politikom sto za jednog, ipak nisu predstavljali prepreku komunističkom pokretu da nastavi svoje beskompromisne akcije, bez obzira na žrtve, privlačeći masovno na svoju stranu radikalizovane elemente iz ratom ugroženih područja, pre svega Srba sa teritorije NDH. Paralelno sa antifašističkim ratom (kroz dva antifašistička pokreta sa različitom ideologijom, taktikom i ciljevima) u Srbiji je buktao građanski rat raznorodnih ideoloških pokreta, nedićevaca, ljotićevaca, a najviše pripadnika JVO i partizanskog pokreta, koji je odneo više žrtava nego sve nemačke obmazde zajedno.

U ime naroda!

Komunistički revolucionarni teror, koji je usledio neposredno po oslobođenju Srbije i Jugoslavije, prema intezitetu, ali i oblicima i metodama političke represije, prevazilazi sve do tada viđeno, ako izuzmemo zločine nacista i ustaša u ratnim uslovima.

Po sistematičnosti, masovnosti, oblicima i trajanju političkog nasilja u periodu 1944-1953, uočavaju se dva najveća vrha represivnog talasa. Prvi talas kroz divlja čišćenja i likvidacije bez suda od strane tajne policije ili presude vojnih sudova 1944-1945, a drugi 1948-1953. kroz progon ubeovaca, kulaka (imućnijih seljaka) i ostatka građanske opozicije. Ovi događaji predstavljaju najtamnije mrlje u ionako mračnoj istoriji političkog nasilja u Srbiji. Tajna policija u ovom vremenu postaje svemoćna, kao mač revolucije potpuno u rukama partije, tužilac i sudija hiljadama narodnih neprijatelja i neprijatelja današnjice. Zajedno sa prljavom vodom izbacivana je i čista –zajedno sa stvarnim krivcima i zločincima streljani su politički i klasni neprijatelji revolucije.

Sudovi časti, vojni i civilni sudovi presuđuju desetine hiljada presuda, zbog navodne kolaboracije i zločina, špijunaže, delovanje protiv društvenog uređenja. Samo 1945. presuđeno je oko 5.500 hiljada smrtnih kazni uz oko 120.000 političkih osuda na robiju do 1953. godine. Kroz KPD Zabela prošlo je oko 42.000 zatvorenika u prvih pet godina između 1945-1951, isto koliko i u narednih pola veka. U KPD S.Mitrovica 1949. godine postojao je sobni starešina koji je kredom na podu crtao pravougaonik dimenzija 2m x 40cm, što je bio životni prostor osuđenika određen za spavanje na golom betonu. Najmanje 60.000 građana Srbije izgubilo je život posle septembra 1944. od čega više od 30.000 bez suđenja, 2.800 kroz smrtnu kaznu i oko 24.000 u logorima i zatvorima. Broj je i veći ako računamo streljanja ratnih zarobljenika na Zelengori i u Sloveniji 1945, koja je teško popisati.

Pored ovoga, kroz logore i zatvore prošlo je desetine hiljade lica, a da nisu ni bili osuđeni (Nemci folksdojčeri, većina komunista na Golom otoku, mnogi kulaci). Mnogi se iz tih logora nisu ni vratili, na hiljade je izgubilo život, a gotovo sve porodice trpele su trajne posledice. U tom vremenu na Golom Otoku, logoru za partijske neistomišljenike, sprovode se surove mere prevaspitavanja u kojem učestvuju sami osuđenici – metode koje su do tada viđene jedino u nekim azijskim formama komunizma. Pritisak se nije završavao samo u zatvoru, već su bivši politički osuđenici, koji ne bi revidirali, obično bili proganjani i po izlasku

iz zatvora, vrbovani da rade za UDB-u, teško nalazili posao i ostvarivali socijalne prinadležnosti, a da ne govorimo o pristupu javnim funkcijama i osetljivim mestima, gde se naročito vodilo računa o pravovernim partijskim kadrovima.

Represiju je pratila socijalna demagogija i populizam. Ideološka mantra pod kojom se sprovodilo revolucionarno nasilje, bila je razvlašćenje buržoazije, borba protiv kapitalista i kulaka. Stoga, većinu presuda prati konfiskacija imovine, kao sporedna kazna, ali je i ona u mnogim slučajevima bila zapravo osnovni motiv za osudu. Ideja je bila da se imovina privatnih lica što brže i efikasnije prevede u državne ruke i da se kroz petoletke pređe na sovjetski model partijski dirigovane privrede. Otuda na spiskovima streljanih oko 400 industrijalaca, oko 2.500 trgovaca, oko 3.000 zanatlija i drugih imućnih ljudi. Preduzetništvo i lično bogatstvo oglašeno je u novom sistemu za greh. Oko 80% industrijskog kapitala uzeto je merom konfiskacije. Imovina je, osim konfiskacijom, oduzimana i merama nacionalizacije - 1946. krupni kapital, 1948. sitne radnje i 1958. stanovi i zemljište. Zarad dokazivanja pravovernosti Staljinu u merama nacionalizacije, otišlo se dalje nego u nekim drugim istočnoevropskim komunističkim zemljama. Agrarna reforma sprovedena pred izbore 1945, kao demagoška mera prema seljacima, zapravo je bila uvertira za prinudnu kolektivizaciju po ugledu na SSSR. Od 1948. pristupalo se ubrzanj kolektivizaciji uz primenu sile i represije nad seljacima. Seljaci koji nisu imali da izmire otkupne obaveze, (niti da kupe ono što se od njih zahtevalo) zbog par stotina kilograma žita, gubili su i slobodu i celokupno imanje merom konfiskacije. Na taj način, režim je do početka pedesetih izvršio svojinsku transformaciju, eliminisao preduzetništvo, tržišnu privredu i privatnu svojinu. Jedino je na selu ostao dopušteni maksimum od 10 hektara, nakon odustajanja od kolektivizacije 1953.

Neprijateljka treba samo «klepiti po ušima»

Razlazom sa Staljinom, liberalizacijom i prelaskom na samoupravni socijalizam, osnovni instrument vladanja postaju korupcija i populizam naspram širokih narodnih masa. „Fabrike radnicima zemlja seljacima” - pod ovim sloganom je početkom pedesetih nakon razlaza Tita sa Staljinom i SSSR-om obrazovana nova samoupravna ideologija. Ona je viđena kao treći put između „narodnedemokratije“ na Istoku i „liberalnedemokratije“ na Zapadu. Najavljene su promene u vidu više slobode (demokratizacija) i samostalnog odlučivanja nižih organa (decentralizacija). Radnici je, preko radničkih saveta i sindikata, trebalo da imaju većeg udela u upravljanju preduzećima. Uveden je pojam društvena svojina za preduzeća kojima radnici upravljaju, a radni narod je preko biranja delegata u skupštini trebalo da ima značajniji udeo u odlučivanju u državnim poslovima. Međutim, u stvarnosti je partija zadržala potpunu vlast nad privredom i politikom, preko izbora rukovodstava preduzeća i sindikata. U oblasti nauke, kulture i umetnosti dozvoljene su nešto veće slobode i dopuštena putovanja u inostranstvo. U novom sistemu je do određenog nivoa (niži funkcioneri) dopuštena sloboda kritike, ali uz sveprisutnu ideologiju ostaje ublažena represija uz kult ličnosti, noseći stub jednopartijskog sistema.

Od polovine pedesetih godina, nakon velikih odricanja u prvoj deceniji iza rata u Jugoslaviji, u Srbiji dolazi do laganog rasta standarda. Živelo se sve bolje, zemlja se ubrzano industrijalizuje, grade se fabrike, putevi, mostovi, pri čemu se dosta koristila milionska jeftina radna snaga ljudi sa sela koji su došli u grad. Pošto je priliv stanovništva sa sela bio snažan i država ga je podsticala, pokrenuta je obimna izgradnja stanova. Veliki broj stanova uziman je na kredit ili po niskim cenama na teret države, a mnogi su stanove dobijali besplatno, kao socijalni slučajevi, partijski funkcioneri i zaslužni građani. Povoljno su delovali na životni standard jeftini krediti i pokloni koje je Jugoslavija dobijala od zapadnih zemalja, jer je istupila iz Istočnog bloka. Mogućnost

odlaska u inostranstvo i zaposlenja mnogima je rešavalo pitanje zaposlenja. Međutim, slučaj Jugoslavije nije izuzetan, već se uklapa u opšti trend privrednog rasta i razvoja u Evropi, uzrokovanog naučno tehnološkim napretkom od kraja pedesetih, nezavisno od društvenog uređenja. Prema nekim pokazateljima, privredni rast Jugoslavije je na nivou proseka u Istočnoj Evropi, a znatno ispod onog na Zapadu. Ipak, strani krediti i drugi faktori omogućavali su veći standard nego što je to bilo zaradeno. Nastupila je prezaduženost, jer novac koji je uziman nije služio za otvaranje novih radnih mesta i povećanje proizvodnje, već se velikim delom trošio na povećanje plata i izgradnju stanova, kuća i vikendica. Zbog toga i prispelih kreditnih potraživanja, Jugoslavija je već krajem sedamdesetih bila u velikoj ekonomskoj krizi, koja je dostigla vrhunac polovinom osamdesetih, kada počinju restrikcije struje, goriva i nekih osnovnih životnih namirnica.

Izgradnja Titovog kulta (ratni pobednik, nepogrešivi vrhovni vođa, pobednik nad Staljinom, lider nesvrstanih, čovek iz naroda itd.) bila je s vremenom važniji element u održavanju sistema od represije. Snažnom propagandom i veličanjem vođe povećavala se prihvaćenost ideologije, pa je potreba za nasiljem bivala sve manja. Ulagani su veliki naponi da se spoljni i unutrašnji politički uspesi režima i lične osobine vođe približe narodu. Po njemu su davana imena gradovima i nekim planinskim vrhovima. Njegova slika nalazila se u svakoj školskoj učionici. U njegovu čast pevale su se pesme i organizovali sletovi. U mnogome je cela Jugoslavija počivala na autoritetu jednog čoveka, što se itekako osetilo nakon Titove smrti.

Komunistička partija pretrpela je velike promene u odnosu na predratni period. Od male grupe fanatičnih komunista, koji su bili ilegalci posle rata, članstvo je naraslo na više stotina hiljada, a krajem 70-ih na više miliona. Partija je promenila ime u Savez komunista Jugoslavije 1952. godine, a Tito postaje neprikosnoveni i doživotni vođa. U partiju su pohrlili mnogi karijeristi kojima je to bila odskočna daska za posao ili lično napredovanje. Početkom osamdesetih, partija je brojala dva miliona članova ili oko 12% stanovništva.

Sedamdesetih je uveden i princip moralno – političke podobnosti za pojedine važnije poslove. Istovremeno, usvojen je Zakon o udruženom radu koji je uneo pravi kaos i pometnju u privredni sistem, omogućavajući zaduživanja uz odsustvo efikasne državne kontrole. Korupcija, birokratija, klanovi, politička alokacija investicija postaju neka od osnovnih obeležja ovog sistema. Stručnost nasuprot podobnosti, dok je svaka veća orijentacija prema tržišnim elementima u socijalističkoj privredi osuđivana kao tehnokratija ili tehnomenadžerija. Po toj liniji, tokom sedamdesetih, nekoliko stotina direktora sudski je osuđeno, a više hiljada smenjeno sa funkcija.

Režim teži da se pred svetskom javnošću dokaže kao demokratski, deluje se više preventivno, ideološki i kroz povremene javne sudske procese radi zastrašivanja (Neprijatelja samo treba klepiti po ušima – kako je Tito govorio). Političko nasilje postaje sofisticiranije, racionalnije, instrument unutrašnje politike (održavanja monopola vlasti) i spoljne politike (očuvanje imidža zemlje liberalnog komunizma). Pozicioniranje Jugoslavije između Istoka i Zapada, formulisanje nove ideologije i trećeg puta u socijalizam, zahtevalo je, bar u javnom životu, otklon od staljinističkih metoda obračuna sa političkim protivnicima. Brutalni nkavedovski metodi, likvidacije bez suđenja, masovni progoni i hapšenja lagano prestaju početkom pedesetih, a smanjuje se i pritisak na porodice narodnih neprijatelja. Ipak, to nije značilo suštinsku demokratizaciju režima, već samo liberalnu fasadu, budući da se režim vraćao već oprobanim metodama čvrste ruke, uvek kada bi osetio da bi mogli biti ugroženi ili poljuljani temelji partijskog monopola na vlast.

U najužim partijskim telima, često u krugu samog Tita i njegove „dvorske kamarile“, odlučivalo se o tome ko će, na koji način i do koje mere biti predmet progona. Pri tom, tajna policija i sudovi bili su i dalje samo produžena ruka za izvršavanje naloga najužeg partijskog vrha. To je bio slučaj u vreme Brionskog plenuma 1966, studentskih demonstracija 1968, hrvatskog proleća 70-tih, obračuna sa srpskim liberalima 1972. itd. Prilikom progona i hapšenja vodilo se računa o nacionalnoj, verskoj,

političkoj simetriji i ravnoteži. To je značilo da u sličnom trenutku moraju biti gonjeni Srbi - Hrvati, levičari - desničari, prozapadni - proistočni, pravoslavci – katolici – muslimani, kako se ne bi narušilo „bratstvo-jedinstvo“ i ravnoteža u progonu.

I posle Tita Tito

Posle smrti Josipa Broza Tita, od početka osamdesetih, lagano dolazi do raspada sistema, krize ideologije i lagane dezintegracije zemlje. Kako se ekonomska kriza produbljivala, neminovno je poprimala politički karakter. Na čitavom prostoru Jugoslavije tinjalo je nezadovoljstvo. Bogatije republike, poput Slovenije i Hrvatske, smatrale su da ih ostatak zemlje vuče naniže i protivile se daljim uplatama u Fond za razvoj privredno nerazvijenih područja. Baš ta područja smatrala su da ih razvijeniji delovi zemlje iskorišćavaju. Komunistička republička i pokrajinska rukovodstva sve više igraju na kartu nacionalizma i populizma. Nacionalna nezadovoljstva manifestovala su se kroz Albanske demonstracije na Kosovu 1981, skup podrške Rankoviću 1983, učestale štrajkove i proteste krajem osamdesetih na Kosovu, u Srbiji i Sloveniji. Republička rukovodstva podgrevaju nacionalizam, plasirajući tezu kako su za loše stanje u zemlji isključivo krive druge republike. Kriza je ogolila ogromne razlike u viziji zemlje, odnosu ka tržišnim reformama i reformama političkog sistema. Slobodan Milošević i većina srpskih delegata insistirali su na potrebi centralizacije jugoslovenske partije i države, slovenački i hrvatski komunisti videli su u tome pokušaj dominacije, kojem su se suprotstavili konceptom konfederalizacije, demokratizacije pa i samostalnosti. Sve to vodilo je potpunom raspadu, a ispostavilo se u takvim okolnostima i krvavom raskolu.

Malo stranaka je bilo aktivno na čitavom jugoslovenskom prostoru, a od njih je najznačajniji bio Savez reformskih snaga Jugoslavije, čiji lider je bio Ante Marković, u neuspelom nastojanju da spase svoj program tržišno orijentisanih ekonomskih reformi.

Tokom 1990. jugoslovenske republike su različitim tempom uvodile višestranačje i održavale izbore, na severozapadu brže, a na jugoistoku sporije. Komunističke partije svuda su poražene osim u Srbiji i Crnoj Gori. Odsustvo demokratske tradicije, višedecenijski autoritarni način vladavine, podržan nacionalnim romantizmom i populizmom, uslovio je da raspad Jugoslavije bude neverovatno krvav. Stoga su kraj veka na ovim prostorima obeležili ratovi za jugoslovensko nasleđe (Slovenija, Hrvatska, Bosna, Kosovo), nezapamćena ekonomska kriza, sankcije i inflacija, bombardovanja i masovna ubistva.

Devedesetih se u Srbiji sve manje sprovodi državna represija u ime propadajuće komunističke ideologije, već očuvanja gole političke vlasti. Predmet progona i obrade tajne policije postaju opozicioni lideri, koji prete da poljuljaju vlast Socijalističke partije i Slobodana Miloševića kao i nezavisni novinari (Dada Vujasinović, Slavko Ćuruvija). Vlast se koristi nacionalom demagogijom i korupcijom, ali i otvorenom silom, upotrebljavajući kriminalne krugove isprepletanih sa tajnom službom. Najdrastičniji oblici kršenja ljudskih prava u ovoj eri jesu gušenje martovskih demonstracija tenkovima 1991, izborna krađa i prebijanje demonstranata 1996 -1997, dva pokušaj atentata na Vuka Draškovića (1999. i 2000) i ubistva Slavka Ćuruvije (1999) i Ivana Stambolića (2000). Poslednji udarac obezglavljene tajne policije jeste atentat na premijera Zorana Đinđića 12. marta 2003. godine. Posle 2000. na kratko dolazi do značajne relaksacije kada su u pitanju ljudska prava i slobode, naročito u sferi slobode izbora. Progon političkih neistomišljenika zamire, a Srbija dobija sve više ocene kada su u pitanju ljudska prava i slobode. Ipak recidivi autoritarne političke kulture, gušenje slobode medija, odsustvo sprovođenja mera tranzicione pravde (otvaranje arhiva tajne policije, lustracija, restitucija) stvaraju pretpostavke za održanje autoritarnog obrasca ponašanja. Sa druge strane populizam,

kult ličnosti, nasleđena politička kultura i autoritarni obrasci ponašanja iz vremena partijske države i dalje u potpunosti kočé društveni razvoj. Ovaj trend sve je vidljiviji, a pojavni oblici sve učestaliji nakon 2012. godine. Kola su krenula nizbrdo, naročito kada je reč o slobodi medija i političkoj kulturi. Kreativna moć slobodnog pojedinca, individualne sposobnosti i talenti ostaju do daljnjeg zarobljeni u raljama nereformisane partijske države, koja forsira podobnost naspram stručnosti, silu i zabrane nasuprot slobodi i dijalogu. Po tome, Srbija je danas tek malo i nedovoljno odmakla od vremena ubistva Karađorđa 1817. godine.

9. Poreklo savremenog srpskog populizma

Ilija Vujačić

U Srbiji se ponovo odomaćio populizam. Od 2012. godine, kada se posle dvanaest godina reinkarnirao na vlasti, uspostavljaajući se kao „dominantni populizam”, marširajući punim korakom i osvajajući sve veći i veći prostor, do sada je osvojio skoro sve institucije: prvo političke, a potom i društvene (kaptirajući iznutra univerzitete, kulturne ustanove, medije) repolitizujući kulturu, nauku, obrazovanje, pa čak i svakodnevni život, koji su tek počeli da se depolitizuju i liberalizuju. Nastupila je nova politička i društvena stvarnost zasnovana na glasu navodno homogenizovanog „naroda” i oslobođena ideoloških rasprava.

Odmah su se jasno uočile sve osnovne odlike populizma kao semi-ideologije i političkog stila: moralizam, direktna veza i komunikacija vođe sa narodom, glorifikacija sile, antiindividualizam i antiintelektualizam, antiracionalizam, antipluralizam, antihumanizam, antiliberalizam, antielitizam, jednom rečju, antimodernizam. Politička komunikacija svedena je na afekte i osećanja vođe: uvređenost, bes, „zgranutost”, javnu patnju i mržnju (populisti se uvek na nešto i nekoga ljute, na nekoga su besni, nekoga mrze - pri čemu je taj neko onaj deo naroda koji nije „pravi,” odnosno njihov) dok blati političke protivnike, daje lažna obećanja, podilazi primitivizmu i osrednjosti, izlaže nedefinisanu politiku uz obimnu antikorupcijsku retoriku.

Zato se ne treba nimalo čuditi zašto se populizam tako lako i tako napadno ustoličio 2012. godine, pa nizom vanrednih parlamentarnih (2014. i 2016) i jednim redovnim predsedničkim izborima (2017) prvo ojačao 2014, pa se potvrdio 2016. i zacementirao 2017. godine. Prvo zato što je imao povoljnu bazu u onom latentnom amalgamu s nacionalizmom, koji se sada nametnuo i počeo da se širi kao hidra u svim porama društva i države, a potom što je osvojivši lako institucije za prve dve godine, uspeo da se nametne u kontrolisanom i osakaćenom javnom prostoru (uvođenjem cenzure, osvajanjem ogromne većine medijskog prostora, ukidanjem „nepoćudnih“ emisija, urednika i novinara), koji je prethodno po vladajućoj paradigmi populizma depluralizovan. Uzroci ovog aktuelnog populizma su, međutim, višestruki i složeni.

Prvo, to je obnovljeni populistički nacionalizam iz devedesetih godina prošlog veka, koji je nastavio da obitava na marginama tzv. Petooktobarske revolucije u vidu marginalnog populizma i nastavio 2012. godine tamo gde je bio prekinut 2000, stvarajući atmosferu straha i ugroženosti, od suseda podržan njihovim recipročnim populizmom i nacionalizmom.

Drugi uzrok pobede populizma jeste odložena tranzicija, tj. traljava, polovična, nedovršena tranzicija, koja traje već 27 godina, zaglavljena između izborne i konsolidovane demokratije, tržišne i kontrolisane privrede. Ne samo da nije prešla prag između izborne i konsolidovane demokratije, nego je sa klackalice između konsolidovane demokratije i autoritarnog urušavanja do tada postignute izborne demokratije (od 2001. do 2012. godine), od 2012. uz svesrdnu pomoć samomarginalizovane opozicije, političke apatije i apstinencije šireg kruga birača, jasno počela da se survava u autoritarizam i ličnu vlast na krilima populizma. Sve to čini da se rastaču demokratski sistem i demokratska pravila igre.

Treće, to je neuspela demontaža nasleđenog mилоševićevskog sistema u postoktobarskom periodu. Nakon 2003. godine postalo je očigledno da ne postoji spremnost za demontažu i radikalnu promenu, što je omogućilo „patriotskih snaga” da se sa margina društva 2012. godine uspostavi kao dominantan populizam ili populizam na vlasti.

Četvrto, nespremnost postmилоševićevskih koalicija nakon 2003. godine da se suoče sa prošlošću i uspostave adekvatnu politiku sećanja i tranzicionu pravdu, identifikujući odgovornost za zločine i uklanjanje dokaza o zločinima u Batajnici, Perućcu, Petrovom selu i Rudnici, kroz odgovarajuću novu politiku sećanja kao element kolektivnog pamćenja. Umesto toga, obnovljeni nacionalistički populizam vrši etnocentričnu konstrukciju pamćenja koja promovise zaborav i kolektivnu amneziju, rehabilituje zločince iz poslednjih ratova i kolaboracioniste Mihailovića, Nedića i Kalabića iz prethodnog.

Peto, duga tradicija populizma u Srbiji. Kao „autoimuna bolest demokratije” (Brižit Granvil), u kojoj demokratija proizvodi snage koje se okreću protiv nje, populizam je u Srbiji duboko iskopana brazda, koja je stalno latentno ili manifestno prisutna od kraja 19. veka. On je samo menjao oblik počev od dominantnog pašićevskog, preko marginalnog ljotićevskog nacional-fašističkog populizma, do ponovo dominantnog mилоševićevskog populizma udruženog sa destruktivnim nacionalizmom hranjenim mržnjom i isključivošću, preko latentnog i marginalizovanog desničarskog nacional-populizma u postoktobarskoj Srbiji, koji je iskoristio svoju šansu da se ustoliči kao ponovo dominantni populizam 2012. godine. Svi ovi oblici srpskog populizma združivali su se sa nacionalizmom, koji im je služio kao osnovna duhovna hrana.

Šesti uzrok savremenog srpskog populizma nalazi se u postratovskom resentimanu i revanšizmu ekstremno desničarskih grupa, na čije divljanje demokratija u povojima nije uspela adekvatno da reaguje.

Sedmi uzrok je nesimultanost izgradnje nacije i države (nation and state building). Srbija se ni posle 27 godina od početka „odložene tranzicije” nije teritorijalno konsolidovala kao država, što porađa kolektivnu frustraciju. Kao posledica toga je „neuravnotežena duševnost: egzistencijalna bojazan za zajednicu” (Ištvan Bibo), koja predstavlja plodno tlo za populističku manipulaciju osećanjima.

Osmi uzrok je u obnavljanju Kosovskog mita osvete, kao neupitne i neprikosnovene „istine”, koja služi legitimaciji nacionalističkih političkih projekata i ratnih ciljeva. Mita koji nije „demontiran i razminiran” (Ivan Čolović) u postoktobarsko vreme i sveden u granice elementa kolektivnog pamćenja u okviru nove politike sećanja, već je ostao da dominira unutrašnjom i spoljnom politikom i kontinuirano nastavio da hrani teritoriocentričnu i etnocentričnu politiku.

Deveti uzrok, koji srpski populizam sad već deli sa sveevropskim populizmom, predstavljaju finansijska i ekonomska kriza i „bauk” globalizacije, što je identitetskim strahovima dodalo strahove od nezaposlenosti, bede, siromaštva i strepnju od nepoznatog. A višedecenijsko osećanje straha i ugroženosti dovodi do toga da ono što je u razvijenoj demokratiji izuzetak, ovde postaje pravilo. Zato i savremeni srpski populizam može da promoviše desničarske političke ideje oslonjene na levičarske parole i prosipa socijalnu demagogiju kojom se umiruju i potkupljuju najsiromašniji slojevi.

Dakle, savremeni srpski populizam nije samo posledica manipulacije masom i njenog zavođenja od strane veštog manipulatora Vučića, kao što se često pojednostavljeno misli, već je posledica dubljih ekonomskih, političkih i socijalnih uzroka i latentnih populističkih tendencija u poslednjih sto godina. Ako se zapitamo zašto je tako brzo, posle samo par izbornih krugova, došlo do povratka na staro, odgovor ćemo naći u istrajnosti jednog mentalitetskog sklopa, svetonazora i samorazumevanja, pod okriljem amalgama nacionalizma, ksenofobije i militantnosti.

Sudbina marginalnog populizma u svim njegovim etapama je poznata: demokratija ga kontroliše i isteruje na margine političkog života ili se nameće i postaje dominantan. Sudbina Miloševićevog dominantnog populizma takođe nam je poznata. Kako će da se okonča Vučićev dominantni populizam koji se opasno survava iz demokratije u autokratiju, tek ostaje da se vidi.

10. Populizam iz ugla slobode govora i okupljanja

Aleksandar Sekulić

Srbija se u poslednjih nekoliko decenija suočavala sa brojnim krizama. Neke su bile stvarne, neke zamišljene, a neke tako dobro zamišljene da su ubrzo postajale stvarne. Briga za običnog čoveka okruženog neprijateljima, izdajnicima, okupatorima i tajkunima bila je u centru ponuđenih rešenja. Rešenja se nisu pokazala dobrim i Srbija je danas siromašna zemlja u kojoj je vladavina prava predmet podsmeha, a najveće poštovanje uživaju najautoritarnije i najtajnovitije institucije.

Običnom čoveku loša i štetna rešenja nudile su praktično sve vlasti i opozicione partije. Pitanje nije bilo ima li populizma nego koliko ga ima gde.

U ovom kontekstu treba razmatrati i odnos slobode izražavanja i slobode okupljanja sa jedne i populizma i autoritarnih tendencija u Srbiji sa druge strane. Ljudska prava nisu ideologija, mada prožimaju politički život i mogu da nose svojstva ideologije. Iako nije čvrsta ideologija, populizam svakako služi kao okvir u kom ideologije sa raznih strana političkog spektra nude rešenja za koja se iznova i iznova ispostavlja da su parcijalna ili potpuno pogrešna. Pošto ljudska prava nisu ideologija, ne treba od njih očekivati da budu suprotstavljena strana u ideološkoj borbi.

Populisti nije ukinuta sloboda izražavanja. Dozvoljeno je obećati hleb od tri dinara, kao što su činili radikali dok su bili najveća opoziciona stranka, a dozvoljeno je obećati i Kosovo i Evropu, što je radila Demokratska stranka sa pozicije vlasti (ovo prvo bi naškodilo samo pekarskoj industriji, a drugo bi škodilo svima). Na polju ljudskih prava prag iza koga izraženo mišljenje postaje problematično je vrlo visok. Zabranjena je propaganda rata. Zabranjeno je zagovarati nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, kada to predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje. Zabranjeno je služiti se pravima, kada je cilj doći na vlast i ta ista prava ukinuti svima ostalima. Konačno, sloboda izražavanja može biti ograničena zarad zaštite ljudskih prava i ugleda drugih ljudi, kao i zbog zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala. Ova ograničenja moraju biti utemeljena u zakonu i proporcionalna cilju koji se ograničenjem želi postići. Sve ovo ne znači da je sve što je dopušteno ljudskim pravima jednako vredno. Neki činovi vredni su podsmeha, javne osude ili prezira.

U poslednjih pet godina, a naročito od 2014, poštovanje slobode izražavanja u Srbiji dramatično je unazađeno, naročito u pogledu slobode medija i slobode primanja i širenja obaveštenja. Novinari su gubili posao, bivali disciplinski kažnjeni zbog pogrešnog pitanja u pogrešno vreme, na neko vreme napuštali poziv zbog pritisaka, a novinar iz Bele Crkve nedavno je prvostepeno osuđen na zatvorsku kaznu po prijavama lokalnih funkcionera Srpske napredne stranke. Neki su, sa druge strane, odlučili da ne talasaju i da budu loši novinari, ako će im to dozvoliti kakav-takav standard životarenja. Jedan bivši novinar „Studija B“ teatralno je prišao vlasti, bez trunke stida i kajanja, u inat građanima koji su stali iza njega, kada se učinilo da će biti još jedna žrtva hajke na nelojalne novinare.

U većini slučajeva vlast je populističke argumente rezervisala za borbu protiv istraživačkog novinarstva i portala i nedeljnika koji su odolevali pritiscima – i još uvek odolevaju. Za njih se govori da služe tajkunima, npr. Miškoviću, stranim gazdama, npr. Sorošu, zapadnim obaveštajnim službama i neprijateljskim nacijama.

Zastupnici vlasti u ovom prljavom poslu uglavnom nisu na vrhu, već mahom na samom dnu: u TV emisijama i vodećim tabloidima, mada se neki nalaze i u lokalnim organima vlasti.

U sukobu sa medijima u Srbiji, populizam nije primarno oružje. Slobodni i odgovorni novinari nisu brojni, a ni njihova publika nije ogromna. Zbog ovoga su ucene, pretnje, politički i finansijski pritisci dovoljni, a strah i samocenzura deluju preventivno protiv onih koji bi se možda pridružili odbrani slobode izražavanja. Kada novinar odustane, oglašivač se povuče, medij ugasi – priča je završena i ide se dalje. Populistička mobilizacija nije potrebna jer se sve završava u ranijoj, često privatnoj fazi. Populističkoj retorici vlasti pribegavaju uglavnom kod medija koji odolevaju pritiscima i koje zbog takvog inačjenja treba otuđiti od običnog čoveka i potencijalnog (opozicionog) glasača.

Situacija je drugačija sa slobodom okupljanja. I u zakonodavnom smislu i u praksi, stanje je bolje nego prethodnih godina. Iako je daleko od savršenog, Zakon o javnom okupljanju usvojen početkom prošle godine unapredio je tu oblast, višegodišnje zabrane Parade ponosa su, bar trenutno, prošlost, a nema ni većeg narušavanja javnog reda na skupovima i oko njih – mada je ovo poslednje verovatno posledica toga što su gazde onih koji narušavaju javni red danas na vlasti. Ipak, populizam je jedno od češćih oružja kom vlasti pribegavaju kada se suočavaju sa drugačijima i sa neistomišljenicima koji svoje zahteve iskazuju na ulici. I „nepopularne“ grupe, kao što su LGBT osobe i opozicioni pokreti uspevaju da protestuju, ali su i jedni i drugi suptilno ili otvoreno obeleženi kao neprijatelji.

Jedan od klasičnih primera populizma i jednih i drugih vlasti bile su zabrane održavanja Parade ponosa. Razlozi i izgovori bili su raznovrsni, ali zabrana je suštinski bila neopravdana. Država je dužna da obezbedi održavanje skupova (i kontrademonstracija kad god je to izvodljivo). Pravi razlog zabrane godinama je bio neslaganje sa životnim stilom LGBT osoba – šta god taj životni stil podrazumevao. Nema bolje prilike da se vlast približi običnom čoveku, nego da deli pravdu posmatrajući na sličan način dva

tabora ekstremista – u jednom su LGBT osobe, a u drugom su huligani i oni zajedno žele da ruše grad dok pošteni građanin radi i gradi. Od 2014. godine vlasti ne pribegavaju zabranama, ali svake godine sa prezirom i podsmehom objašnjavaju kako imaju druga interesovanja i pametnija posla nego da podržavaju Paradu ponosa, doprinoseći time osećaju nelagode i straha kod LGBT osoba.

Iz sličnog razloga vlasti su 2015. zabranile i skup „Sedam hiljada“, čiji su organizatori želeli da iskažu saosećanje sa žrtvama genocida u Srebrenici. Zabranivši i skup i protivdemonstracije, vlast se opet postavila u poziciju običnog čoveka, ovog puta arbitrirajući o onima koji se sećaju muslimanskih žrtava i onih koji bi ove prve da proteraju ili pretuku. Iako su skupovi održani, uz očekivane izmene, održao se i osećaj nelagode i nepoželjnosti kod okupljenih.

Kada je na jednom od prvih protesta „Protiv diktature“ u aprilu ove godine oštećen pano sa fotografijama civila i vojnika poginulih na Kosovu, populistička podrška ratnim žrtvama bila je jedna od prvih reakcija vlasti. Prikazivanje demonstiranata kao divljaka i rušitelja bio je potez kojim su vlasti pokušale da demonstrante otuđe od ostalih građana, koji mirno prihvataju rezultate izbora i sa pijetetom se odnose prema srpskim žrtvama. Jedan od razloga zašto je taj pano postavljen tamo gde je bio postavljen jeste priroda panoa kao populističke barikade, zida zbog koga bi vam bilo prosto neprijatno da protestujete na jednom od najlogičnijih mesta za protestovanje u zemlji – ispred Narodne skupštine.

U jednom od poslednjih pokušaja da se niz protesta učini nepopularnim, vlasti su preko portparolke Hitne pomoći u Beogradu poručile da protesti onemogućavaju medicinske službe da reaguju, dok je policija bezrazložno zatvarala ulice u širokom krugu oko protestnih šetnji. Kao da ljudsko biće koje protestuje ima manje prava da koristi javni prostor od ljudskog bića za volanom. Kao da ulice nisu postojale pre automobila.

Vlasti su pribegavale populizmu i u kontekstu slobode izražavanja i u kontekstu slobode okupljanja, ali ni u jednom ni u drugom kontekstu populizam nije bio glavno oružje. Na polju slobode izražavanja, neka druga sredstva jednostavno su bila efikasnija u borbi protiv novinara i neistomišljenika. Na polju slobode okupljanja, vlasti se služe populizmom da okupljene obeleže kao društveno nepoželjne, ali ne i da im slobodu okupljanja ukinu.

Rešenje ne treba tražiti u populizmu opozicije – to će samo produžiti agoniju države bez institucija. Rešenje se može pronaći u političkom i ideološkom paketu, koji će uz dobre pripreme i kvalitetnu logistiku moći da parira populistima na vlasti. Treba razumeti da sloboda govora i sloboda okupljanja pripadaju ljudima, bili oni na vlasti ili u opoziciji i u skladu sa tim treba pažljivo razmotriti kako se ljudska prava uključuju u takav paket.

11. O populizmu u ekonomiji

Slaviša Tasić

Populističkim u ekonomiji smatraju se politike koje na privredu i životni standard građana utiču loše, ali i pored toga uživaju naklonost dobrog dela javnosti. Takve politike nailaze na podršku u javnom mnjenju jer zvuče intuitivno i primamljivo, a ponekad i stvarno donose neku privremenu i upadljivu korist po cenu štete koja na duži rok prevagne.

Klasičan primer populističke politike koja donosi kratkoročne koristi je inflatorno štampanje novca. „Prva panacea za loše vođenu zemlju je inflacija; druga je rat“, upozoravao je Ernest Hemingvej. „Obe stvari donose privremeni prosperitet; obe donose dugoročnu propast. Ali obe su utočište političkih i ekonomskih oportunističkih.“ Novčana ekspanzija najpre stvori veću likvidnost, koja omogućiti ubrzanje privredne aktivnosti i rast plata i zaposlenosti. Ali tako izazvana euforija brzo splasne, neminovno usledi rast cena, obaranje kursa domaće valute i zatim usporavanje privrede i pad dohotka na nivo niži od prvobitnog.

Jedna vrsta mera koja donosi upadljive koristi po cenu veće, ali prikrivenije štete, jesu subvencije za velika ulaganja, po kojima se Srbija poslednjih godina posebno ističe. Kada vlada objavi da je privukla krupnu stranu investiciju, kada ministar pred TV

kamerama preseče vrpcu prilikom otvaranja nove fabrike, to svi vide i mnogi odobravaju.

Manje je očigledno da su takva ulaganja plaćena novcem drugih nesuđenih ulagača, domaćih firmi i poreskih obveznika. Da bi se dodelila subvencija jednom velikom i upadljivom investitoru, stotine malih i manje vidljivih firmi i pojedinaca koji za to plaćaju, mora umanjiti ili obustaviti sopstvena ulaganja. To je razlog zašto Srbija, nakon dugogodišnjih napora države na podsticanju velikih stranih investicija, zapravo ima jako nizak nivo ukupnih ulaganja u odnosu na uporedive zemlje i u tome posebno zaostaju male i srednje domaće firme.

Austrijski ekonomista Jozef Šumpeter tvrdio je da su ljudi sasvim racionalni u sopstvenim ekonomskim postupcima, ali ne i kada razmišljaju o pitanjima ekonomije na nivou društva. Kada uđe u glasačku kabinu, pisao je Šumpeter, moderan čovek odjednom se pretvori u primitivno biće. Prema nekim kasnijim evolutivnim psiholozima, Šumpeter je bio na dobrom tragu i jeste moguće da u osnovi tvrdoglave popularnosti nekih dokumentovano loših ekonomskih politika, u krajnjoj liniji stoje evolucionari razlozi. Dok moderno društvo i moderna ekonomija postoje tek nekoliko stotina godina, čovekova evolucija trajala je mnogo duže. Stotinama hiljada godina mi smo živeli u malim plemenskim zajednicama, gde su jedini oblik privređivanja bili lov i sakupljanje plodova. Primitivna privreda sve to vreme bila je takozvana igra sa nultim zbirom, ona u kojoj se sve svodi na preraspodelu. U njoj nije bilo stvaranja nove vrednosti, proizvodnje ili razmene, zajednice su se takmičile za isti plen i jedini način dodatne zarade bilo je otimanje od pripadnika drugih plemena.

Zbog ovakve evolucije moderno ekonomsko rezonovanje često je kontraintuitivno. Moderna tržišna ekonomija je neobična igra sa pozitivnim zbirom, u kojoj ceo kolač raste i svi učesnici dobijaju. Firme koje rade na slobodnom tržištu ne zarađuju otimanjem već naprotiv, za sebe generišu profit samo onda kada uspeju da proizvedu novu vrednost za druge. Profitabilnost firme i njen rast upravo je znak da je ona korisna zajednici. Ovaj fenomen,

pravilo da se opšta ekonomska korist postiže kada pojedinci slede sopstvene interese, Adam Smith nazvao je nevidljivom rukom.

Nije nam potrebno da firme i pojedinci svesno rade u javnom interesu, ne trebaju nam državna preduzeća da bi životni standard naših državljana rastao, nije nam neophodna korporativna društvena odgovornost da bi društvo učestvovalo u deobi kolača koji privreda generiše. Prosperitet se stvara i njegovi plodovi dele kada ljudi slede sopstvene profitne interese, ne ugrožavajući slobodu i svojinu drugih. Nevidljiva ruka je, tako, argument koji promoviše individualizam, ali to čini u svrhe kolektivne dobrobiti. Sve ovo, naravno, podrazumeva da govorimo o razumno slobodnom i otvorenom tržištu, a ne sistemu u kojem hiperaktivna država jedne podstiče i pomaže, a druge sputava i kontroliše.

Ekonomski individualizam je, međutim, teško učiniti popularnim, kada je kolektivismus posledica naših evoluiranih intuicija. U plemenskoj zajednici svojina je bila uglavnom kolektivna i to je moglo funkcionisati zato što su zajednice bile male, mahom sastavljene od nekoliko desetina rođaka. Moderne zajednice su države od po nekoliko miliona ljudi, koji se međusobno ne poznaju i gde svako ima svoj lični interes, ali i pored toga mnogima danas ostaje privlačna ideja da svi mi zajedno možemo biti vlasnici neke kolektivne svojine. Tako ljudi državnu svojinu instinktivno doživljavaju kao svoju, čak i kada od takvog „vlasništva“ većina njih trpi samo štetu. Na zapadu je uspon političkog individualizma tokom nekoliko vekova uspeo da liberalne ideje delimično ugradi i u ekonomska razmišljanja, ali u zemljama gde takvog razvoja događaja nije bilo, kolektivistička osećanja su i dalje snažnija. U Srbiji, čak i kada vide da državna preduzeća decenijama služe isključivo privatnom interesu pojedinaca – i da to tako ostaje bez obzira ko bio na vlasti – ljudi se protive njihovoj privatizaciji. Vlada Srbije ne uspeva da proda državne firme poput Telekom, upravo zbog pritiska javnog mnjenja, jer se i pored toga što postojanje monopolističkih državnih firmi ekonomski škodi građanima, a koristi samo partijski odabranim pojedincima, firme u javnosti doživljavaju kao „naše“.

Iste evoluirane intuicije mogu biti razlog zbog kojeg ideal slobodne trgovine, koji među akademskim ekonomistima uopšte nije sporan, javnost veoma teško prihvata.

U ekonomskoj profesiji nije ni najmanje upitno da trgovinska zaštita najviše šteti samim građanima zemlje koja sebe navodno štiti. I to važi za svaku zemlju, nezavisno od faze ili stepena razvoja. Carinskom zaštitom nekoliko domaćih proizvođača konkretnog proizvoda dobija, ali stanovništvo i sav ostatak privrede gube. Ako o ovoj stvari pitate inteligentnog laika, odgovor koji ćete dobiti je najverovatnije suprotan. Preovlađujuće javno mnjenje u Srbiji, ali i mnogo gde u svetu, jeste da spoljna trgovina može ozbiljno da naštetiti zemlji, te da je dobro ako zemlja izvozi, ali ne i ako uvozi.

Ekonomsko rezonovanje nije kvantna fizika, ali zbog svoje kontraintuitivnosti ipak zahteva malo koncentracije i idejne otvorenosti da bi se upilo i prihvatilo. Neke intuitivne i naizgled očigledne istine u ekonomiji nisu nužno tačne. Dobre namere ne vode uvek u željene posledice i dužnost ekonomista koji istupaju u javnosti je da to obeznane. Povećanje zakonske minimalne zarade povećava nezaposlenost i najviše šteti najmanje kvalifikovanim radnicima. Povećanje zakonske zaštite radnika smanjuje šanse za zaposlenost i stvara armiju dugoročno nezaposlenih. Indijski ekonomisti pokazali su da je zabrana dečjeg rada u Indiji produžila radni dan indijske dece – jer su poslodavci zbog rizika inspekcija postali manje voljni da zapošljavaju decu, usled čega su njihove plate opale, a siromašni roditelji, nemajući kud, od dece tražili da rade duže da bi se prehranili. Kao što ekonomska nevidljiva ruka profitni interes pojedinca pretvara u opštu korist, tako politička nevidljiva ruka, čak i dobre namere javnosti i zakonodavaca, može pretvoriti u neočekivane i neželjene posledice.

Zbog izraženog i kontraintuitivnog nesklada između namera i posledica, ekonomija je posebno produktivno tlo, ne samo za populiste među političarima, već i za celu jednu klasu populističkih intelektualaca. Mnogi javni intelektualci i kulturni radnici ni sami ne poznaju osnovne zaključke ekonomske nauke, ali je zbog ugleda koji su na neki drugi način stekli u javnosti, njihovo

mišljenje o ekonomskim temama ipak uticajno. Neki ekonomisti, uključujući tu ne samo domaće nego i svetske autoritete (Joseph Stiglitz ili Tomas Piketty) uopšte ne nastupaju kao ekonomisti, jer ignorišu principe ekonomskog rezonovanja i svoje pozicije samo koriste za promociju ideološke agende. Kod mnogih komentatora ulogu igra i lični interes u borbi za svoj deo tržišnog kolača, medijske pažnje ili tiraža, zbog čega teže da zanemare rigoroznu ekonomsku argumentaciju i izaberu kraći put, govoreći ono što ljudi žele da čuju. U Srbiji posebnu pažnju treba skrenuti na grupu javnih intelektualaca koji nastupaju iskreno, politički su nezavisni i gotovo uvek kritični prema vlastima, ali svejedno nastupaju populistički i promovišu milozvučne ali nepromišljene politike – često opasnije po ličnu slobodu i ekonomski prosperitet od bilo čega što država već radi.

Sami političari se u demokratiji bore za glasove i možda ne bi trebalo da nas čudi da ih više interesuje popularnost pojedinih politika nego njihovi dugoročni efekti. Političari se, na kraju krajeva, prilagođavaju sudu javnosti. Isti političari koji su nekada bili ljuti nacionalisti lako se pretvore u entuzijastične evropejce, kada ih raspoloženje javnog mnjenja navede na to. Zbog toga ni jedna zemlja nije zauvek osuđena na populizam. Latinska Amerika tradicionalno je bila stecište populista, ali je danas i tamo, kao i u većem delu zemalja u razvoju, populizam u uzroku. Inflacija je dugo bila najveća ekonomska pošast Srbije i ranije Jugoslavije, pa se to promenilo jer je javnost shvatila dugoročne posledice valutne neodgovornosti i političari znaju da bi cenu takve vrste oportunitizma platili već na narednim izborima. Sa drugim populističkim politikama će se dogoditi isto, kada ih više glasača bude prozrelo i uvidelo njihove prave posledice.

O Izdavaču :

Libek (Libertarijanski Klub) nastao je 2008. godine sa vizijom stvaranja slobodnog društva odgovornih pojedinaca. Libek je do sada postao prepoznatljiv obrazovno-istraživački centar koji se zalaže za vrednosti individualne slobode, tržišne privrede i vladavine prava.

Na polju obrazovanja Libekov najvažniji program je *Akademija liberalne politike* ALP, dvosemestralni program za studente osnovnih i master studija. Do 2017. godine šest generacija polaznika je uspešno završilo ovaj jednogodišnji program. Istraživanjem i analizama obrađuju se ekonomske teme, efikasnost javnog sektora, reforma obrazovanja, poreska i regulatorna politika. Pored Akademije, Libek vodi i program *Uvod u studije totalitarizma* koji je počeo sa radom 2017. godine.

Libek se u javnosti zalaže za rađanje nove preduzetničke kulture utemeljene na slobodnom i kreativnom pojedincu usredsređenom na ostvarivanje svojih vizija.

Prvo izdanje Libeka 2016. godine bilo je delo *Veliki preporod – lekcije iz pobede kapitalizma nad komunizmom*. Ovo prvo srpsko izdanje dela, koje je u originalu objavio Peterson institut za međunarodnu ekonomiju (Peterson Institute for International Economics), čini skup eseja poznatih reformatora iz Centralne i Istočne Evrope.

